

ANNALES SCIENTIA POLITICA

VOLUME 9, NUMBER 2, 2020

ANNALES SCIENTIA POLITICA

Vol. 9, No. 2, 2020

Annales Scientia Politica, Vol. 9, No. 2, 2020

Annales Scientia Politica is a peer-reviewed scientific journal, issued semi-annually by the Institute of Political Science, Faculty of Arts, University of Prešov, focused on reflection of discourse in political sciences. *Annales Scientia Politica* is indexed in ERIH PLUS, OAJI (Open Academic Journal Index), CEJSH (The Central European Journal of Social Sciences and Humanities), ResearchBib - Academic Resource Index, Humanities - Sozial und Kulturgeschichte (H-Soz-u-Kult), CEEOL (Central and Eastern European Online Library), ROAD (Directory of Open Access Scholarly Resources), DOAJ (Directory of Open Access Journals), Index Copernicus International (ICI) Journals Master List

Address of Publisher:

Inštitút politológie, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, Ul. 17 novembra 1,
080 78 Prešov, asp@unipo.sk, <http://www.unipo.sk/filozoficka-fakulta/ipol/asp>

Editor in Chief:

Prof. PhDr. Alexander DULEBA, PhD.
Faculty of Arts, University of Prešov

Editorial Board:

Prof. Johann Pall ARNASON
Faculty of Humanities, Charles University, Prague (Czech Republic)

Prof. Igor Spartakovich BAKLANOV, Doctor of Philosophical Sciences
Institute of Humanities, North Caucasus Federal University, Stavropol (Russian Federation)

Prof. PhDr. Vít HLOUŠEK, PhD.
Faculty of Social Studies, Masaryk University, Brno (Czech Republic)

Prof. PhDr. Jan KELLER, PhD.
Faculty of Social Studies, University of Ostrava, Ostrava (Czech Republic)

Prof. PhDr. Darina MALOVÁ, PhD.
Faculty of Arts, Comenius University, Bratislava (Slovak Republic)

Prof. Carlos J. McCADDEN, PhD.
Department of General Studies, Instituto Tecnológico Autónomo de México, Mexico-City (Mexico)

Prof. Jurij Olexandrovyč OSTAPEČ, Doctor of Sciences
Faculty of Social Sciences, Uzhhorod National University, Uzhhorod (Ukraine)

Prof. nadzw. dr. hab. Agnieszka PAWŁOWSKA
Institute of Political Science, University of Rzeszow, Rzeszow (Poland)

Prof. Kathleen SCHERF, PhD.
Thomson Rivers University, Kamloops (Canada)

Prof. PaedDr. Jaroslav VENCÁLEK, PhD.
Faculty of Arts, University of Prešov, Prešov (Slovak Republic)

Assoc. Prof. PhDr. Irina DUDINSKÁ, PhD.
Faculty of Arts, University of Prešov, Prešov (Slovak Republic)

Assoc. Prof. PhDr. Vladislav DUDINSKÝ, PhD.
Faculty of Arts, University of Prešov, Prešov (Slovak Republic)

Assoc. Prof. PhDr. Jaromír FEBER, PhD.
VŠB, Technical University of Ostrava, Ostrava (Czech Republic)

Assoc. Prof. PhDr. Gita GEREMEŠOVÁ, PhD.
Faculty of Arts, University of Prešov, Prešov (Slovak Republic)

Assoc. Prof. Jussi P. LAINE, DSocSci.
Karelian Institute, University of Eastern Finland (Finland)

Assoc. Prof. Francisco LARA-VALENCIA, PhD.
School of Transborder Studies, Arizona State University, Tempe, AZ (USA)

Assoc. Prof. Sergio PEÑA, PhD.
Urban and Environmental Studies Department, El Colegio de la Frontera Norte, Tijuana, Baja California (Mexico)

Assoc. Prof. PhDr. Jelena PETRUCIJOVÁ, PhD.
Faculty of Social Studies, University of Ostrava, Ostrava (Czech Republic)

Assoc. Prof. Katarzyna STOKŁOSA, PhD.
Faculty of Business and Social Sciences, University of Southern Denmark, Odense (Denmark)

Dr. Paulina SZELĄG
Institute of International Relations and Political Science, East European State Higher School in Przemysł, Przemysł (Poland)

Editorial Committee:

Ing. Martin LAČNÝ, PhD.
Mgr. Ondrej MARCHEVSKÝ, PhD.
Mgr. Gabriel SZÉKELY, PhD.
Ing. Martin LAČNÝ, PhD.

Web administrator:

Ing. Martin LAČNÝ, PhD.

This work is licensed under a *Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License*

© Inštitút politológie, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2020

ISSN 1339-0732

LIST OF CONTENTS

STUDIES:

Against coercive paternalism: A case for soft paternalism and the preservation of autonomy PETER WEDEKIND	5
The second pillar of old - age pension savings in the Slovak Republic and its performance in 2019 RICHARD GEFFERT	16

ARTICLES:

Philosophy and education for cosmopolitanism MAREK STACHOŇ	30
Modern philosophy: Doubt and duty as a moral principle PETER GUSTÁV HRBATÝ	35

REVIEWS:

Thinking by thinking <i>Michail Sergejev (ed.): Russkoje Zarubežie: Antologija sovremennoj filosofskoj mysli</i> ONDREJ MARCHEVSKÝ	42
The Green Lie: Saving the world as a profitable business model RÓBERT KIRÁLY	45

REPORTS:

Polish-Ukrainian scientific cooperation during COVID-19 pandemic. Report from the conference "The Crisis of Contemporary Security System: In the Search of a New International Order" PAULINA SZELĄG	49
A young European 2020 MATÚŠ ŽAC	51

OBSAH

ŠTÚDIE:

Against coercive paternalism: A case for soft paternalism and the preservation of autonomy PETER WEDEKIND	5
Druhý pilier starobného dôchodkového sporenia v Slovenskej republike a jeho výkonnosť v roku 2019 RICHARD GEFFERT	16

ČLÁNKY:

Filozofia a výchova k svetoobčianstvu MAREK STACHOŇ	30
Novoveká filozofia: Pochybnosť a povinnosť ako morálny princíp PETER GUSTÁV HRBATÝ	35

RECENZIE:

Myslenie myslením <i>Michail Sergejev (ed.): Russkoje Zarubežie: Antologia sovremennoj filososfskoj mysli</i> ONDREJ MARCHEVSKÝ	42
Zelené klamstvo: Záchrana sveta ako výnosný obchodný model RÓBERT KIRÁLY	45

SPRÁVY:

Polish-Ukrainian scientific cooperation during COVID-19 pandemic. Report from the conference "The Crisis of Contemporary Security System: In the Search of a New International Order" PAULINA SZELĄG	49
Mladý Európan 2020 MATÚŠ ŽAC	51

AGAINST COERCIVE PATERNALISM: A CASE FOR SOFT PATERNALISM AND THE PRESERVATION OF AUTONOMY

PETER WEDEKIND

Institute of Political Studies
Faculty of Social Sciences
Charles University in Prague
Czech Republic
E-mail: peter.wedekind@fsv.cuni.cz / wedekind.peter@web.de

Abstract:

The article opposes the rejection of autonomy in favor of coercive paternalism. Based on the thought of especially John Stuart Mill, Immanuel Kant, and Joel Feinberg, it suggests that autonomy as an ideal, a moral capacity, and a foundational principle in liberal democracies must not be surrendered for a doctrine of benevolent coercion. The arguments are equally concerned with the justifications for coercion, the value of autonomy and moral agency, and the dangers of paternalism (e.g. infantilization). The article concludes that Mill's soft paternalism based on the harm principle could serve as a reasonable middle-ground allowing for the most severe types of self-harming behavior to be avoided without surrendering autonomy altogether.

Keywords:

Autonomy, Coercion, Harm-principle, Liberalism, Paternalism, Rationality.

Introduction

The political framework in Western democracies has become subject to wide criticism in recent decades. Some critics argue that the neoliberal rationale is an inherently faulty and manipulative ideology, and that it embodies

a hidden quest for the restoration of economic class power (Harvey, 2006, p. 149-154; Lemke, 2002, p. 54). Others suggest that liberal principles allowed for an alarming trend that led to communal isolationism and the disintegration of social fabric (Sandel, 2012, p. 136). Even Francis Fukuyama has revised his famous judgement on liberal democracies as the eventually succeeding form of government from 1989 (Fukuyama, 1989, p. 1-5; Fukuyama, 2018, Chapter 1). The significant challenges that liberalism finds itself confronted with leads a growing number of political scientists and philosophers to conclude that the liberal world order will perish eventually (Deneen, 2018, p. 180).

This article is not an attempt to provide a comprehensive evaluation of liberalism's status as a foundational doctrine in Western societies. Instead, it is concerned with the discussion of one particular phenomenon within this context that has gained attraction in recent years as a justification for the restriction (or even rejection) of crucial liberal principles: paternalism. This concept challenges the ideal of autonomous and rational individuals free in their personal pursuit of happiness (Conly, 2013, p. 16-24). In its coercive form (which is scrutinized in this article) paternalism embodies a justification for benevolent but restrictive policies that

are potentially at odds with John Stuart Mill's harm principle (Mill, 2009 [1859], p. 18). Paternalistic concepts usually address our inability to sufficiently promote our own goals in life and are, at least in theory, motivated by genuine concern for our well-being. And yet, this article follows the assumption that advocates of coercive paternalism risk more than a debate only about seat-belt laws or a ban on dangerous food additives. A rejection of rationality and autonomy in favor of benevolent coercion questions the very foundation of self-mastery and self-determination.

There are at least two feasible strategies for rejecting coercive paternalism: one may scrutinize flaws in the internal structure of cases for coercive paternalism (in, for example, Sarah Conly's 2013 "Against Autonomy. Justifying Coercive Paternalism" which has gained popularity as a model for paternalistic interference). Such approach could include challenging coercive paternalism's underlying preference for long-term goals over short-term goals, questioning the justification for punishment in harm-to-self scenarios, and arguing that coercive paternalism may eventually impose alien values on the patronized individuals. The second strategy is broader, and it is less concerned with the particularities of the pro-paternalist's argument. Instead, it suggests that liberal ideals such as autonomy, self-mastery, and individual liberty are too valuable to be rejected inconsiderately, given the dangers of infantilization and excessive state interference. This article applies the latter approach. After laying out the concept of coercive paternalism, a discussion of the relevant terms (autonomy, liberty, coercion, harm principle) and an illustration of the arguments against the rejection of autonomy follows. The article concludes by advocating Mill's version of "soft paternalism" as an alternative to coercive paternalism.

Paternalism: a doctrine of coercive benevolence

Within the jurisprudential debates on justifications and limits of state legislation, paternalism occupies a unique position that is at odds with Mill's "simple principle" (Mill, 2009 [1859], p. 18). It is not concerned with harm that *one* person imposes on *another* person, and the justifications for interference seem to be

weaker than in harm-to-others scenarios. And yet, there is something sympathetic about paternalism since (putting aside the potential for misuse) it embodies a doctrine of benevolence (Dworkin, 1972, p. 64-65). According to Gerald Dworkin, paternalism is the "interference with a person's liberty of action justified by reasons referring exclusively to the welfare, good, happiness, needs, interests or values of the person being coerced" (Dworkin, 1972, p. 65).

One of the most prominent recent attempts to mold the paternalistic rationale into a set of concrete arguments for coercive policies is Conly's above-mentioned work. Although this article is concerned with the very autonomy that is at stake, and is not explicitly aimed against her specific version, Conly's reasoning nevertheless serves as a suitable example of how paternalistic doctrines can manifest themselves. Her rejection of autonomy and the subsequent advocacy for coercive paternalism is straightforward. Unlike Mill suggested, *all* mature and competent adults may be patronized by a paternalist for a simple reason: as Amos Tversky and Daniel Kahneman prominently observed, a lack of rationality is not a phenomenon which *some* people *occasionally* find themselves confronted with (Conly, 2013, p. 20-23). Instead, people constantly fall prey to cognitive biases, framing effects, and erroneous judgments (Conly, 2013, p. 20-23). Correspondingly, it only makes sense to universally question human rationality, and by extension human autonomy, *per se*. Given this descriptive finding, Conly claims that the adherence to autonomy is wishful thinking and an act of inhumaneness rather than genuine respect for self-government (Conly, 2013, p. 1-3). Therefore, we should substitute it with a democratic type of benevolent coercive paternalism that enables people to achieve their own goals (Conly, 2013, p. 1-3).

Autonomy, liberty, and coercion

A considerable quantity of modern political thought emphasizes the moral value as well as the freedom of individuals, and correspondingly stresses liberal ideals such as autonomy, self-government, and self-determination (Wertheimer, 2002, p. 38; Feinberg, 1986, p. 27-28; Kant, 1964, p. 145-146). Although an extensive discussion of "liberty", "autonomy", and

“coercion” would significantly exceed the scope of this essay, the debate on coercive paternalism yet demands at least for short mainstream definitions of the relevant terms.

Derived from the ancient Greek language, autonomy typically refers to a state in which an individual follows its own laws and is characterized by traits such as independence, self-rule, self-determination, and self-government (Feinberg, 1986, p. 27-28). In following Joseph Raz, Michael Blake suggests that autonomy describes agents that are (at least partly) the authors of their own lives with the capacity to develop their individual goals and relationships (Blake, 2001, p. 267). Autonomy, however, depends on the agent’s mental abilities and cognitive faculties, and he must be provided with a set of options to choose from (Blake, 2001, p. 267). To act in accordance with autonomy (in opposition to coercion), freedom is an essential precondition: “Coercion and manipulation [...] reduces the will of one person to the will of another; they are marked as violations of autonomy not simply in virtue of that fact, but because of the symbolic gesture this fact represents” (Blake, 2001, p. 268).

Joel Feinberg advocates a similar claim: to be an autonomous agent and to have a *claim* to self-government, one must also have the *capacity* for self-government (Feinberg, 1986, p. 28). Such capacity, however, relies on the ability to make rational choices, and it excludes people whose judgment is impaired or (not yet) fully developed (children, mentally ill people, comatose) (Feinberg, 1986, p. 28). Autonomy is frequently linked to a self-determined life, happiness, flourishing, and dignity. Immanuel Kant insists that human beings must not be forced to pursue happiness in a way that a paternalist would assume to be appropriate. Instead, every person ought to engage in an individual quest for fulfillment and should be subjected exclusively to liberty-limitations which ensure equal liberties to *other* parties (Kant, 1964, p. 145-146). But even in the Kantian tradition, autonomy is linked to a set of conditions, supposing that autonomy is “[...] a property of the *will* of rational beings. To have a will is to be able to cause events in accord with principles. That is, a rational being has a will insofar as he can ‘make things happen’ [...]. To have autonomy it is also necessary to one’s will to be *free in a negative sense*” (Hill, 1991, p. 29).

When it comes to freedom, Isaiah Berlin’s essay “Two Concepts of Liberty” can serve as a source for the probably most widely accepted definition. He illustrates the differences between the terms “negative liberty” and “positive liberty” based on two questions: “The first of these political senses of freedom or liberty [...] I shall call the ‘negative’ sense, is involved in the answer to the question ‘What is the area within which the subject - a person or group of persons - is or should be left to do or be what he is able to do or be, without interference by other persons?’ The second, which I shall call the ‘positive’ sense, is involved in the answer to the question ‘What, or who, is the source of control or interference that can determine someone to do, or be, this rather than that?’ The two questions are clearly different, even though the answers to them may overlap” (Berlin, 2002 [1969], p. 169).

Negative liberty is freedom from *external* constraints and interferences (Berlin, 2002 [1969], p. 169). Correspondingly, political liberty frequently refers to the extent to which a person is free of obstruction through third parties in society (Berlin, 2002 [1969], p. 169). Following this definition, however, liberty-limitations do not include every sort of inability to act. Lacking the capacity to read due to blindness, for example, does not constitute a coercive interference by another person (Berlin, 2002 [1969], p. 169-170). In the positive sense, liberty is not concerned with external obstacles, barriers, or constraints, but with the aspiration of individuals to be their own masters (Berlin, 2002 [1969], p. 178). It includes the wish of individuals to live lives that depend on their own decisions as subjects, rather than as objects, led by their own reasons and purposes, where they do not become instruments to other people’s will (Berlin, 2002 [1969], p. 178). And yet, as Berlin illustrates, the importance of rationality becomes evident again: “This is at least part of what I mean when I say that I am rational, and that it is my reason that distinguishes me as a human being from the rest of the world. I wish, above all, to be conscious of myself as a thinking, willing, active being, bearing responsibility for my choices and able to explain them by reference to my own ideas and purposes. I feel free to the degree that I believe this to be true, and enslaved to the degree

that I am made to realize that it is not" (Berlin, 2002 [1969], p. 178).

Finally, "coercion" is both a controversial, and a challenging term due to competing definitions (Stevens, 2005, p. 207). Proponents of maximum (negative) liberty may be tempted to demonize any form of liberty-limiting policy. Simultaneously, advocates of benevolent liberty-restrictions (such as coercive paternalism) may claim that coercion is in fact "[...] expanding opportunities and assistance for all to lead healthy and productive lives" (Stevens, 2005, p. 208). Coercion is not an unambiguous term. It can address empirical questions and moral judgments alike (Macleod, 2008, p. 63-64). Since coercion is *prima facie* at odds with the liberal principle of autonomy, both the coercive action and its (moral) justifications demand attention (Blake, 2001, p. 272). An initial approximation to a definition may be phrased as follows: "coercion may be defined as the act by which one individual (or group) compels another individual (or group) to behave in a way that conflicts with his (or its) preferences or conscience. It is, in other words, a means by which A controls the behavior of B" (De Schweinitz, 1957, p. 167).

A further distinction can be made between explicit and implicit coercion. *Explicit* coercion compels a particular behavior via an organ that is easily identified (De Schweinitz, 1957, p. 168). Coercion is *implicit* if it controls the behavior of individuals through the structure and the values symbolized by social institutions (De Schweinitz, 1957, p. 168). Both types of coercion can be utilized by the paternalist's framework, however, a simple definition of coercion as a limitation of individual liberties is sufficient for the discussion in this article. Coercion in the shape of binding legislation is typically exerted by rule-enforcing institutional arrangements backed by sanctions for non-compliance (Macleod, 2008, p. 65).

Harm principle and liberty-limitation

The idea that liberty should not be infringed upon is not only mirrored in Thomas Jefferson's famous phrasing of the U.S. American declaration of independence, but it is widely shared within the thought of some of the major political theorists and philosophers of the last centuries (Genovese, 2009, p. 3). John Locke's

almost identical emphasis on inalienable rights to liberty, life, and property is as prominent as Mill's insistence on individualism and free self-determination (Locke, 2003 [1689], p. 136-137; Mill, 2009 [1859], p. 93-94). The claim that individuals are equipped with a set of individual liberties correspondingly is a prominent conviction in liberal traditions, starting from which justifications for potential liberty-limitations can be explored (Wertheimer, 2002, p. 43). While this article indeed takes such presupposition for granted, one should acknowledge that competing influential doctrines were advocated by, for example, Sir Robert Filmer just shortly before the publication of Locke's treatises. In Filmer's defense of the divine rights of kings, the relevant grounds for legitimate government and state authority were to be found in the bible and the revelation of God's will (Laslett, 1949, p. 11-12). Especially with regards to paternalism, it is worth noticing that his "Patriarcha; or the Natural Power of Kings" gave far greater room to the power to commandments, patriarchs, and fatherly monarchs, claiming that it is unnatural for the people to govern themselves (Filmer, 1680).

In the modern liberal framework, Feinberg identifies four principles which could justify the limitation of individual freedom through a state entity: the harm principle, the offense principle, legal paternalism, as well as legal moralism (Wertheimer, 2002, p. 43). The harm principle and the offense principle suggest that liberty-limitations are justified to prevent one person from harming (or offending, respectively) another person (Wertheimer, 2002, p. 44-50). Legal paternalism assumes the prevention of self-harming behavior to be justified, and legal moralism seeks to prohibit acts that are deemed to be immoral (Wertheimer, 2002, p. 50-55). Although Feinberg identifies these four common justifications for liberty-limitations, he adds that not all of them are *good* justifications (Feinberg, 1986, p. 3). He eventually concludes that only the harm principle and the offense principle provide sufficient grounds to withstand theoretical scrutiny (Feinberg, 1986, p. 3).

Controversially, Mill suggests that offenses in public spaces, such as violations of good manners, should be prohibited (Mill, 2009 [1859], p. 166-167). However, it is the harm principle that arguably provides the strongest

justification for liberty-limitations and has risen to popularity as his so-called “very simple principle”. Since it is neither “very simple”, nor can paternalism genuinely be discussed without it, the harm principle is worth examining in a little more detail (Feinberg, 1986, p. 21-23; Wertheimer, 2002, p. 44). Furthermore, Mill's principle is of crucial importance for “soft paternalism” – a potential alternative to coercive paternalism that will be discussed in end of this article. Soft paternalism may include coercion; however, it is an internal application of the harm principle seeking to protect an individual from the choices of its own impaired or uninformed self (Feinberg, 1986, p. 12).

Mill frames his conception of the harm principle as follows: “[...] the sole end for which mankind are warranted, individually or collectively in interfering with the liberty of action of any of their number, is self-protection. That the only purpose for which power can be rightfully exercised over any member of a civilized community, against his will, is to prevent harm to others” (Mill, 2009 [1859], p. 18). Mill's principle is subject to interpretation. An attempt to justify prohibitions of murder, abortion, cock-fights, voyeurism, cocaine consumption, dwarf tossing, lewdness, or being a bad Samaritan on the basis of the harm principle will lead to different conclusions depending on both the definition of “harm”, and the target group which must not be harmed (Wertheimer, 2002, p. 38-41). The culpability of abortion may depend on whether a fetus is granted personhood (Wertheimer, 2002, p. 44-45). To penalize cock-fighting, animals must be included in the group of entities which harm must not be inflicted upon, and to prohibit lewdness on the basis of the harm principle, distress presumably must be defined as a type of harm (Wertheimer, 2002, p. 45). Harm may also be the result of collective actions (as it can be the case with environmental pollution) which adds further challenges to the definition (Wertheimer, 2002, p. 47-48). Finally, even the omission of an action can lead to harm (e.g. being a bad Samaritan). Mill suggests that *inaction* should only be judged as an act of irresponsibility if it was “obviously a man's duty” to intervene (Mill, 2009 [1859], p. 21).

As indicated, the debate on the harm principle is complicated and multilayered. For the sake of the arguments in this article, it is suffi-

cient to apply Feinberg's definition of the harm principle which “[...] says in effect to A, ‘You may not do anything that will probably harm B,’ and then adds, ‘except (of course) with B's consent’” (Feinberg, 1986, p. 11). This definition suggests that at least two parties must be involved in a harmful action, and it furthermore illustrates the importance of consent as a principle of self-government. And yet, there is an argument to be made that free, voluntary, and informed consent is not always an adequate ground for an action to be “right”. Dwarf tossing or voluntary euthanasia might still be prohibited for moral reasons (Wertheimer, 2002, p. 46-47).

Putting aside different interpretations and definitions of harm, Mill's notion of his principle proceeds as follows: “His own good, either physical or moral, is not a sufficient warrant. He cannot rightfully be compelled to do or forbear because it will be better for him to do so, because it will make him happier, because, in the opinions of others, to do so would be wise, or even right. These are good reasons for remonstrating with him, or reasoning with him, or persuading him, or entreating him, but not for compelling him, or visiting him with any evil, in case he do otherwise” (Mill, 2009 [1859], p. 18-19). Correspondingly, it is evident that Mill predominantly opposes liberty-limitations motivated by paternalistic considerations. Although benevolent attempts to modify a person's course of actions for his own good can be guided by noble motivations, coercion must not be applied.

Gambling with high stakes: liberty and autonomy

The very title of Conly's influential work indicates that she understands autonomy to be “not all that valuable” – for admittedly persuasive descriptive reasons (Conly, 2013, p. 1). However, Feinberg counters that “whatever else we mean by autonomy [...], it must be a good and admirable thing to have, not only in itself but for its fruits – responsibility, self-esteem, and personal dignity. Autonomy so conceived is not merely a ‘condition’, but a condition to which we aspire as an ideal” (Feinberg, 1986, p. 31). Autonomy as well as its fruits include a multitude of capabilities which people like to claim for themselves: self-

possession, individuality, self-determination, self-legislation, moral authenticity, moral independence, integrity, self-control, self-reliance, initiative, and responsibility for oneself (Feinberg, 1986, p. 31-44). And yet, coercion is a necessity. As illustrated before, multiple justifications for liberty-limitations are to be found, and some of the most prominent social contractarians suggest that life in society would be impossible under conditions of absolute freedom.

Jean-Jacques Rousseau and Thomas Hobbes, for example, provide well-known ideas on how people overcome a state of nature to live together in a society. Such process both restricts the all-encompassing freedom of individuals, and simultaneously provides them with a set of social liberties (Lloyd - Sreedhar, 2018). Alistair Macleod correspondingly emphasizes that not every kind of legislation and demand for law-obedience is a malicious type of coercion: "while the arrangements and the rules may be characterized as 'coercive' [...], it seems not to be the case that, whenever an individual member of society does what is required by these rules (or refrains from doing what these rules proscribe), he or she is normally either said or thought to be acting under 'coercion'. Acts of law-observance are not morally seen as coerced acts" (Macleod, 2008, p. 64). He furthermore agrees that liberty-limitations can even be a necessity to *provide* genuine freedom (Macleod, 2008, p. 64-66). The culpability of murder and theft certainly deprives citizens of their liberty to kill or rob other people, however, it also enables them to live relatively fear-free lives (Macleod, 2008, p. 66). Correspondingly, not all limitations on freedom of action are *prima facie* reprehensible. The answer to the question *why* liberty is restricted matters tremendously, and it demands a convincing justification. Coercive paternalism, however, is a unique case.

The assumption that autonomy is a fundamental precondition for employing one's full faculties and should therefore be valued as an ideal is a persistent sentiment in moral philosophy (Le Grand - New, 2015, p. 31; Glod, 2013, p. 417). Such claim has consequences for paternalistic considerations. The emphasis on autonomy and individual liberty certainly includes the freedom to engage in risky behavior and the freedom to fail dramatically. As Wil-

liam Glod points out, a necessary condition for a person's life "[...] to go best according to her own lights is she be left free as a matter of principle to live her life, even though a risk of such independence is that she ends up actually making some foolish and self-damaging (albeit voluntary) choices" (Glod, 2013, p. 413). Self-determination does not avoid failures, as Conly convincingly points out. However, based on autonomy as an ideal, an individual may demand self-determination as a *moral capacity* (Glod, 2013, p. 413). It may be the case that a person would live a more prosperous life because of paternalistic intervention in comparison to a life without the paternalist's aegis (Glod, 2013, p. 414). And yet, people may prefer the freedom to act and to choose based on their very own consideration. Such life may be less successful on consequentialist terms compared to a life which is determined by the supremacy of a paternalist (Glod, 2013, p. 414). Even though an individual might not appreciate the failure caused by its own free choices, it may nevertheless prefer the *freedom to fail* over patronization (Glod, 2013, p. 414). Such agent, as Glod concludes, prefers liberty "[...] as a *precondition* of having the ability to succeed without reliance on paternalism as a failsafe. Choosing well in the face of being able to have chosen unwell comprises, for some, a hallmark condition of moral agency *and* the good life" (Glod, 2013, p. 414). The value of an achievement is significantly constituted by the process by which it came into being. Even though Conly addresses psychological costs, such as infantilization or resentment which occur due to patronization, paternalistic reasoning appears to be predominantly consequentialist (Conly, 2013, p. 25-33).

The importance of achievements that are the result of free and deliberate choice tend to be neglected in considerations that are overly concerned with results only. Exercising one's own free choices and running risk of failing in the absence of paternalistic interventions is a challenge, however, it is a challenge which can generate value: "claiming non-interference would result in harm assumes the agent lacks sufficient freedom to decide what to do in this instance, but this very freedom is what enhances the value of choosing to perform the right or prudent actions. Self-determination is not one more item in the list of benefits to be

weighed against costs, since [...] having the freedom to choose avoidance of these costs is preferable to living under a scheme of coercion. Calling for untrammelled free choice within a framework these agents can endorse is one way they take their moral agency seriously" (Glod, 2013, p. 418).

A similar position is advocated by Michael Blake. The mere existence of liberty-limitations is neither evitable, nor is it harmful to the principle of autonomy in general. The variety of options for an individual to choose from can be narrowed by all sorts of factors, including poverty or starvation (Blake, 2001, p. 272). And yet, opponents of paternalism see the true moral problem within the "artificial" deprivations of options and choices via an external agent, for example the paternalistic state (Blake, 2001, p. 270). Such person or institution is doubting the ability of an individual to choose for himself. Through coercive paternalism, a person's individual capacity to create value for himself is undermined: "the idea of autonomy reflects an image of individual human agents as creating value by their creative engagement with the world; their allegiances, choices, relationships constitute sources of value. This creation of value can be destroyed or respected by institutions in the world. The principle of autonomy, that is, relies upon a normative conception of human agents as entities who can take part not simply in practical reasoning about what actions to undertake, but in reflective deliberation about what values and ideals to endorse and pursue. The principle, therefore, demands more than the simple exercise of practical reasoning. It demands that the set of options provide adequate materials within which to construct a plan of life that can be understood as chosen rather than as forced upon us from without" (Blake, 2001, p. 269-270).

Unlike cases of liberty-limitation through poverty or starvation, the rejection of autonomy in favor of coercive paternalism is not merely a question about which options are removed and which options remain available. The moral gravity is constituted by the reasons *why* a set of choices is constrained (Blake, 2001, p. 272). Coercion, and by extension coercive paternalism, expresses "[...] a relationship of domination, violating the autonomy of the individual by replacing that individual's chosen plans and pursuits with those of another"

(Blake, 2001, p. 272). Such domination is deeply at odds with the liberal principle of autonomy (Blake, 2001, p. 272).

The staggering importance of self-determination and independence can be recognized in multiple Kantian arguments, too. Kant, for example, indicates that autonomy must be regarded as an individual and personal affair which should only be restricted to secure equal liberties to fellow citizens in a society (Kant, 1964, p. 145). Apart from this exception, every individual can pursue his very own idea of happiness. No other person is permitted to interfere and to override such an individual's personal choices (Kant, 1964, p. 145). As indicated before, liberty and autonomy are no guarantee for *individual* choices also being *prudent* choices. A Kantian proponent is well aware of this circumstance, however he believes that "[...] paternalistic interference is wrong because he sees as one condition of moral obligation the need to overcome his avoidable flaws by his own choice rather than defer to paternalists in a heteronomous fashion" (Glod, 2013, p. 417). Kant suggests that happiness is (among other things) constituted by the ability to attribute success and failure to one's own actions (Kant, 1964, p. 146-150). Conly, in opposition, emphasizes the negative side of such liberty early in her introduction: "the common rationale for letting people choose poorly is that autonomy requires that people suffer the results of their own actions, for good or ill, but here respect becomes a justification for inhumanity: the principle that those who fail deserve to fail isn't one that is geared to support equality and mutual respect" (Conly, 2013, p. 2).

Autonomy certainly is a two-edged sword. And yet, its constitutive liberty is not exclusively about being free to succeed and being free to fail. Instead, to a Kantian, the role of freedom is more fundamental than that: In the deontological tradition, overcoming our own deficiencies can be regarded as a moral obligation that must be pursued via individual free choices (Glod, 2013, p. 417). Following this view, paternalistic laws are deeply problematic: Allowing beneficence to outweigh autonomy is by no means only an isolated minor interference (Glod, 2013, p. 417). "Rather, we undermine the very condition these Kantians see as necessary for acting morally on the basis of

their normative considerations. Here coercive beneficence does not *outweigh* autonomy – it *compromises* autonomy” (Glod, 2013, p. 417). Apart from its “anti-Kantian” characteristics, coercive paternalism seems problematic for several subsequent reasons. Infantilization, for example, is a common and widespread objection.

The term “paternalism” intuitively indicates that one “[...] behaves paternalistically if one treats an adult as though one were a parent dealing with a child” (Arneson, 1998, p. 250). But if we think of ourselves as mature and autonomous agents, being patronized by the paternalist’s aegis seems appalling. Conly, however, *does* reply to this allegation, and furthermore, she rejects the claim that people *can* sufficiently learn from their failures within the framework of what we may call a liberal approach to behavioral modification (Conly, 2013, p. 67). She emphasizes that *laissez-faire* doctrines allow a person to maneuver himself into a situation which is simply too severe as to have a chance to learn from the experience (and to recover from it) (Conly, 2013, p. 67). Conly furthermore points out that coercive paternalism’s infantilization is based on a relationship of dependency, but such relationship is no entirely new phenomenon to us (Conly, 2013, p. 68-69). For example, we already are depending on a well-functioning public education system since we lack enough private institutions that could serve as an alternative if state-funded schools would fail (Conly, 2013, p. 68-69). Another one of her counterarguments is Aristotelean in character. It can be beneficial to lead people to make the right choices, and to cultivate virtue and habits through a proper framework (Conly, 2013, p. 69-71): “in order to do virtuous things before one has actually become virtuous, then, you need help from others – you need good teachers, teachers who will train you to do the right sorts of thing by having you do the right sorts of thing” (Conly, 2013, p. 71).

Yet, a different perspective suggests that it is not a prudent decision to treat adults as if they were infants. Not only can such coercive paternalistic legislation be associated with arrogance and pretentiousness, it can be downright degenerating for the individuals that are kept from employing their full faculties: “paternalism seems a preposterous doctrine. If

adults are treated (*in this fashion*) ‘as children’, they will in time come to be like children. Deprived of the right to choose for themselves, they will soon lose the power of rational judgment and decision. Even children, after a certain point, had better not be ‘treated as children’, else they will never acquire the outlook and capability of responsible adults” (Feinberg, 1986, p. 24). Furthermore, the paternalist’s aegis may affect individuals who are not in need of any interference. Proponents of coercive paternalism typically do not promote isolated instances of paternalistic interventions assisting specific individuals who are in striking need of support – they promote legislative measures. As Macleod indicates, such measures demand just and equal treatment as a quality criterion, and what “[...] justice crucially requires of the coercive rules that give content and structure to institutional arrangements is that they be applied and enforced impartially [...]. The hallmark of just institutional order is its ‘equal treatment’ of all who are subject to its rules” (Macleod, 2008, p. 67-68). However, treating an unequal group of heterogeneous people equally has the capacity to impose a very own set of injustices.

Against the universal rejection of autonomy: soft paternalism

Both paternalistic legislation and the lack of paternalistic legislation can produce grievances. Many classical liberals, neoliberals, and libertarians, such as Friedrich August von Hayek, stress that a broad state as well as its attempts to plan and to regulate the economy (or even individual affairs) should be treated with caution to avoid totalitarian tendencies (Hayek, 1999 [1944], p. 35-44). Theories of paternalism, including Conly’s coercive paternalism, typically advocate relatively modest policies (with a ban on cigarettes probably being the most controversial one) (Conly, 2013, p. 1). Unfortunately, this does not guarantee that the framework is sufficiently safeguarded against excesses. The rationale behind coercive paternalism may eventually justify a greater level of interference than its proponents initially intended.

But what is the alternative? Abandoning paternalism altogether can be an act of inhumanity since not even the most devastat-

ing types of self-harm can be restricted due to a dogmatic insistence on autonomy. There are, however, two objections to be made: the first one concerns the role of the state and the question, whether it is the state's obligation to maximize the welfare of its citizens in their individual affairs. Typical classical liberal and libertarian positions stress individual responsibility, independence, as well as self-reliance, and suggest that the state should only provide the necessary framework which guarantees liberty and autonomy. Second, Mill's soft paternalism could be enough for us to avoid at least the most disastrous and unintended kinds of self-harming behavior without surrendering autonomy altogether.

Conly argues that "there is, though, a strong *prima facie* argument in its [coercive paternalism's] favor, since it would help us to avoid destructive tendencies to which we are all prey, and would help us to end up in situations that we want [...]" (Conly, 2013, p. 45). As indicated, this provokes the question whether the *raison d'être* of a state includes paternalistic legislation in the sense of an *imperium paternale* - especially since it is at odds with autonomy (Kant, 1964, p. 145). Well-being is certainly desirable and it seems nothing but honorable to promote welfare. However, as Blake indicates in a global perspective, "we are under no obligation to maximize the world's welfare - or the welfare of any part of it, for that matter - but we are under an obligation to avoid denying the conditions of autonomy to all human beings" (Blake, 2001, p. 293). Autonomy does not demand for a maximization of available options as long as their number is above a certain baseline of adequacy (Blake, 2001, p. 269). In a political framework based on liberal and democratic principles arguably everybody should have the chance to live a healthy and fulfilling life. And yet, it is a very different claim to suggest that the "right" way of life should be enforced by the state. It is challenging to define what we can expect individuals to do for themselves in a modern society (Macleod, 2008, p. 70). Similarly, a controversial debate would be demanded to decide on the degree to which the state is obligated to support the pursuit of the individual goals of its citizens (Macleod, 2008, p. 70). The problem of excessive interference, however, may serve as an argument in favor of the ideal of self-reliance:

"the ideal is sometimes thought to require individuals to assume personal responsibility, in all matters that affect their own well-being, for doing absolutely everything it is possible for them, as individuals, to do, not matter how stringent and taxing these requirements" (Macleod, 2008, p. 70). As Kant points out, an all-encompassing *imperium paternale* risks abolishing virtually every reliance on self-mastery and self-government (Kant, 1964, p. 145-146). In a worst-case scenario it could delegate every individual judgment to the state, but such state would be the greatest possible despotism (Kant, 1964, p. 145-146).

Mill's idea of paternalism has the capacity to avoid such pitfalls. Unlike Conly's hard paternalism, his soft paternalism allows interference only if the autonomy of an individual is severely compromised (Le Grand - New, 2015, p. 26). Soft paternalism therefore starts from the premises that individuals generally do have an inviolate right to act in accordance with their own choices in self-affecting matters (Arneson, 1998, p. 251). However, it allows for interferences if the choice of an individual cannot be said to be truly his own (Feinberg, 1986, p. 12; Le Grand - New, 2015, p. 27). A choice may be impaired if a person is acting unknowingly or unwillingly. In such cases, an intervention can be justified which protects a person, not "[...] from himself (that is, his own will or purpose) but from some factor external to his will" (Feinberg, 1986, p. 13). Soft paternalism rejects the liberty-limiting principle which Feinberg calls "legal paternalism" - the idea that voluntary and self-affecting choices of *competent* adults may be overridden by a paternalist (Feinberg, 1986, p. 15). This is the core difference to Conly's *universal* doubt of human rationality and autonomy. Soft paternalism constrains itself to interfering only when an individual's impaired choice significantly differs from its unimpaired choice and therefore may be genuinely harmful (Feinberg, 1986, p. 13). A diminished soundness of mind due to intoxication or a lack of information can provide valid grounds for intervention. Such considerations are based on the claim that the impaired self must not harm the unimpaired self. This dichotomy leads Wertheimer to argue that Thomas Schelling's idea of the "two selves" may be a suitable analogy to the idea of soft paternalism (Wertheimer, 2002, p. 53). Of similar

characteristics is the self-imposed liberty-limitation of Odysseus, motivated by his attempt to listen to the siren's song without falling prey to their call – an anticipation of his own lack of voluntariness (Wertheimer, 2002, p. 53). Soft paternalism treats one individual – in an impaired state and in an unimpaired state – as if it were two separated persons (Le Grand – New, 2015, p. 27). Correspondingly, soft paternalism can serve as a favorable alternative to coercive paternalism if we want to preserve autonomy and self-mastery as valuable fundamental principles in liberal democracies. And, elegantly, it merely depends on the harm-principle as a justification: “the situation is, according to the soft paternalist, closer to that governed by the harm principle – akin to one individual being harmed by another – and really no kind of paternalism at all” (Le Grand – New, 2015, p. 27).

This conclusion certainly depends on the cultural and historical background of modern liberal democracies and might not be shared in other types of society. And yet, it may be prudent not to surrender the emphasis on liberty and self-government too inconsiderately. Given the horrors of the 20th century, embodied both by communism in the USSR, and national socialism in Nazi-Germany, there is a case to be made against excessive state power. If we risk sacrificing autonomy and self-mastery even in the most personal and self-affecting affairs via paternalistic policies, a significant safeguard vanishes. One may respond that paternalism is still secured against misuse via the democratic process of policy-making and that therefore, as Conly claims, “the point is not to avoid paternalistic legislation, but to legislate properly” (Conly, 2013, p. 101). Unfortunately, there is something ironic about this reply. If we understand human decision making to be too severely impaired to trust individuals with governing their most personal affairs properly, it is paradoxical to allow the same individuals to *even participate* in the democratic policymaking process in society and the design of something as complex as coercive paternalism.

Conclusion

Based on the work of especially John Stuart Mill, Joel Feinberg, Alistair Mcleod, William Glod, Immanuel Kant, Michael Blake, Julien Le

Grand, and Bill New, the article discussed a variety of arguments against the rejection of autonomy in favor of coercive paternalism. It suggested that autonomy should be valued as an ideal, rather than an empirical fact, and that the corresponding self-determination embodies a crucial moral capacity that should not be surrendered inconsiderately. Although *free choice* is by no means a guarantee for *prudent choices*, it serves as a precondition for moral agency. Correspondingly, the argument accepts autonomy as well as the freedom to fail in opposition to benevolent coercion which may eventually condemn every type of risk-seeking behavior. Especially in the Kantian tradition, the individual act of overcoming challenges should be appreciated over a bodice of binding state rules that ensures the success of individuals on consequentialist terms. Furthermore, a more comprehensive debate is needed regarding the question, whether a state taking care of its citizens in the shape of an *imperium paternale* is desirable. Finally, as Feinberg suggest, paternalism may be rejected due to the problem of infantilization. Paradoxically, treating mature and competent adults as if they were children via paternalistic legislation can exacerbate their very inability to make rational judgements that motivated the implementation of paternalism in the first place. The article concluded by arguing that Mill's soft paternalism based on the harm principle could serve as a reasonable middle-ground allowing for the most severe types of self-harming behavior to be avoided without surrendering autonomy altogether.

References

- ARNESON, R. J.: Paternalism. In: CRAIG, E. (ed.): Routledge Encyclopedia of Philosophy. New York: Routledge 1998, p. 250-252.
- BERLIN, I.: Liberty. Incorporating Four Essay on Liberty. Oxford: Oxford University Press 2002 [1969].
- BLAKE, M.: Distributive Justice, State Coercion, and Autonomy. *Philosophy and Public Affairs*, Vol. 30, No. 3 (2001), p. 257-296.
- CONLY, S.: *Against Autonomy. Justifying Coercive Paternalism*. Cambridge/New York: Cambridge University Press 2013.
- DENEEN, P. J.: *Why Liberalism Failed*. New Haven/London: Yale University Press 2018.

- DE SCHWEINITZ, K.: Economic Growth, Coercion, and Freedom. *World Politics*, Vol. 9 (1957), p. 166-192.
- DWORKIN, G.: Paternalism. *The Monist*, Vol. 56, No. 1 (1972), p. 64-84.
- FEINBERG, J.: *The Moral Limits of the Criminal Law. Harm to Self*. Oxford/New York: Oxford University Press 1986.
- FILMER, R.: *Patriarcha; of the Natural Power of Kings, 1680*. Available on the internet: <<https://oll.libertyfund.org/titles/221>> [11/16/2020].
- FUKUYAMA, F.: The End of History?. *The National Interest*, No. 3 (1989), p. 3-18.
- FUKUYAMA, F.: *Identity: The Demand for Dignity and the Politics of Resentment*. New York: Farrar, Straus and Giroux 2018 (eBook).
- GENOVESE, M. A. (ed.): *The Federalist Papers*. New York: Palgrave Macmillan 2009.
- GLOD, W.: Against Two Modest Conceptions of Hard Paternalism. *Ethic Theory and Moral Practice*, Vol. 16 (2013), p. 409-422.
- HAYEK, F. A.: *The Road to Serfdom with the Intellectuals and Socialism*. London: The Institute of Economic Affairs 1999 [1944].
- HARVEY, D.: Neo-liberalism as creative destruction. *Geogr. Ann.*, 88 B (2) (2006), p. 145-158.
- HILL, T.: *Autonomy and Self-Respect*. Cambridge: Cambridge University Press 1991.
- KANT, I.: *Schriften zur Anthropologie, Geschichtsphilosophie, Politik und Pädagogik*. Frankfurt am Main: Suhrkamp 1964.
- LASLETT, P.: *Patriarcha and Other Political Works of Sir Robert Filmer*. Oxford: Basil Blackwell Oxford 1949.
- LE GRAND, J. – NEW, B.: *Government Paternalism. Nanny State or Helpful Friend?*. Princeton/Oxford: Princeton University Press 2015.
- LEMKE, T.: Foucault, Governmentality, and Critique. *Rethinking Marxism*, Vol. 14, No. 3 (2002), p. 49-64.
- LLOYD, S. A. – SREEDHAR, S.: *Hobbes's Moral and Political Philosophy*, 2018. Available on the internet: <<https://plato.stanford.edu/archives/sum2018/entries/hobbes-moral/>> [10/28/2020].
- LOCKE, J.: *Two Treatises of Government and a Letter Concerning Toleration*. New Haven/London: Yale University Press 2003 [1689].
- MACLEOD, A. M.: Coercion, Justice, and Democracy. In: REIDY, D. A. – RIKER, W. J. (eds.): *Coercion and the State*. Springer 2008, p. 63-75.
- MILL, J. S.: *On Liberty*. Auckland: The Floating Press 2009 [1859].
- SANDEL, M.: *What Money can't buy: The Moral Limits of Markets*. New York: Farrar, Straus and Giroux 2012.
- STEVENS, A.: On Coercion. *International Journal of Drug Policy*, Vol. 16 (2005), p. 207-209.
- WERTHEIMER, Alan: Liberty, Coercion, and the Limits of the State. In: SIMON, R. L. (ed.): *The Blackwell Guide to Social and Political Philosophy*. Malden: Blackwell Publishers 2002, p. 38-59.

The work was supported by the grant SVV 260 595: Political order in the times of changes. This study was furthermore supported by the Charles University, project GA UK No. 1082120.

DRUHÝ PILIER STAROBNÉHO DÔCHODKOVÉHO SPORENIA V SLOVENSKEJ REPUBLIKE A JEHO VÝKONNOSŤ V ROKU 2019

RICHARD GEFFERT

Department of Public Policy and Theory of Public Administration
Faculty of Public Administration
Pavol Jozef Šafárik University in Košice
Slovak Republic
E-mail: richard.geffert@upjs.sk

Abstract:

The issue of old-age pensions is a sensitive topic in every country and at any time, as it concerns one of the most vulnerable social groups, namely old-age pensioners. In every politically advanced and democratic rule of law there is a different model of the old-age pension system that is implemented in relation to its population. The aim of the paper is to identify efficiency of the pension pillar of old-age pension savings in the calendar year 2019 in the Slovak Republic.

Keywords:

Old-Age Pensions, Performance, Retirement Asset Management Companies, the Slovak Republic.

Úvod

Starobný dôchodkový systém, ako subsystém sociálneho zabezpečenia a dôchodkového systému, predstavuje integrálnu súčasť sociálnej politiky¹. Tá je neoddeliteľne spojená s hos-

podárskou politikou² štátu, pretože z nej čerpá zdroje, bez ktorých nemôže realizovať konkrétne riešenia konkrétnych sociálnych udalostí. Ekonomika každého štátu, prípadne spolkov štátov je závislá na politických rozhodnutiach, či už priamych alebo v zmiešanej ekonomike predovšetkým nepriamych.

Globálna³ ekonomika aj politika, demografický vývoj, kvalita života, nároky na životnú úroveň a množstvo ďalších fenoménov sú dôvodmi, aby štáty pristúpili k zásadným zmenám z hľadiska ex ante v dlhodobom časovom kontexte aj v oblasti dôchodkového zabezpečenia svojej populácie. Nepriaznivý demografický vývoj⁴, dlhodobý trend znižovania natality⁵

---

vzdelávacia politika a politika (ne)zamestnanosti... (Geffert, 2014, s. 9).

² Proces formovania hospodárskej politiky zahŕňa sociálne a ekonomické programy politických strán, vládny program, legislatívu upravujúcu podmienky realizácie hospodárskej politiky... V procese realizácie hospodárskej politiky je kľúčová činnosť vlády, štátnej správy, činnosť centrálnej banky, súdov, špecializovaných inštitúcií a záujmových skupín... (Lačný, 2018, s. 138).

³ Bližšie pozri: Kozárová, 2018, s. 125.

⁴ V tejto súvislosti je zaujímavá populačná prognóza EUROSTAT Database: Population and social conditions - Population projections - Population pro-

---

¹ Väčšina autorov sa zhoduje na tom, že integrálnou súčasťou sociálnej politiky, ako syntézy praxe a vedy, je týchto šesť oblastí: sociálne zabezpečenie, rodinná politika, bytová politika, zdravotná politika,

v štátoch západnej civilizácie, predlžovanie dĺžky života, nárast počtu populácie v ekonomicky neaktívnom veku⁶ (o čom tiež pojednávajú tabuľky č. 1 a 2. ktoré ukazujú narastajúci trend zvyšujúceho sa počtu starobných dôchodcov), nárast nových civilizačných ochorení... sú tiež dôvody, prečo aj Slovenská republika po roku 2003 bola nútená prehodnotiť dovedajší model dôchodkového systému a začala realizovať zásadnú reformu tohto systému.

Od daného časového horizontu sa jednopilierový systém (založený len na štátom kontrolovanom hospodárení) so stanovenými dávkami PAYG (*pay as you go* – systém priebežného financovania s medzigeneračným prerozdelením) zmenil na systém postavený na troch (relatívne) samostatných pilieroch. V roku 2000

bol dôchodkový systém na Slovensku založený dominantne na povinnom priebežnom systéme, ktorý vykonávala Sociálna poisťovňa ako neštátna verejnoprávna inštitúcia spravovaná zástupcami poistencov, zamestnávateľov a štátu. Tento systém bol od roku 1996 doplnený nepovinným kapitalizačným systémom, ktorý vykonávali štyri súkromné doplnkové dôchodkové poisťovne (DDP) (Golias, 2011). Ako sumarizuje Golias (2011) 29. mája 2002 bol schválený Zákon o sociálnom poistení, ktorý mal s účinnosťou od 1. júla 2003 nastaviť parametre prvého piliera. V septembri 2002 sa konali parlamentné voľby a nová vláda už v novembri presunula účinnosť tohto zákona na 1. január 2004. Následne v apríli 2003 vláda schválila novú Koncepciu reformy dôchodkového zabezpečenia, ktorou zrušila Koncepciu z roku 2000. V októbri 2003 tiež Národná rada Slovenskej republiky schválila nový Zákon o sociálnom poistení (č. 461/2003), ktorým s účinnosťou od 1. januára 2004 vznikol prvý pilier. V januári 2004 parlament schválil zákon o starobnom dôchodkovom sporení (č. 43/2004), ktorý s účinnosťou od 1. januára 2005 založil povinný kapitalizačný druhý pilier. Medzi hlavné ciele reformy patrila snaha o zmiernenie negatívnych následkov očakávaného starnutia obyvateľstva na finančnú stabilitu prvého piliera. Reforma totiž rozkladá zdroje financovania budúcich dôchodkov medzi trh práce (prvý pilier) a kapitálové trhy (druhý pilier), v dlhodobom horizonte znižuje záväzky prvého piliera (Golias, 2011).

jections at the national level, podrobnosti analyzované u B. Šprochu (2019).

- ⁵ Ako uvádza B. Vaňo (2019) vo svojom výskume populačnej prognózy počet obyvateľov v produktívnom veku sa do roku na Slovensku 2060 výrazne zníži. Pokles sa bude týkať obyvateľov v mladšom aj staršom produktívnom veku. V skupine obyvateľov vo veku 20 – 64 rokov sa v období 2017 – 2060 očakáva zníženie počtu z necelých 3,5 mil. osôb na zhruba 2,5 mil. osôb, čo znamená celkový úbytok 960-tis. osôb, resp. 28 %. Počet obyvateľov vo veku 20 – 64 rokov sa bude výrazne znižovať počas celého prognózovaného obdobia (priemerný ročný úbytok dosiahne hodnotu 22,3 tis. osôb). Mierne spomalenie klesajúceho trendu bude možné pozorovať v 30. rokoch 21. storočia a tesne pred rokom 2060. Druhé zníženie sa dá považovať za predzvesť zastavenia poklesu počtu obyvateľov v produktívnom veku. Uvedené zmeny budú spôsobené presunom silných populačných ročníkov z druhej polovice 20. storočia cez produktívnu vekovú skupinu (Vaňo, 2019).
- ⁶ Demografické štatistiky do roku 2000 potvrdzovali, že na Slovensku dochádza dlhodobo k poklesu pôrodnosti a tiež celkového prírastku obyvateľstva. Ako uvádza Lendacký (2002), podľa vtedy aktuálnych demografických prognóz sa mal podiel obyvateľov v produktívnom a poproduktívnom veku znížiť z 3,3 v roku 2000 na 2,6 v roku 2015. Vzhľadom na očakávané starnutie obyvateľstva a s tým súvisiace zhoršenie finančnej stability dôchodkového systému vláda schválila v auguste 2000 Koncepciu reformy sociálneho poistenia v SR, ktorá predpokladala posilnenie princípu zásluhovosti (t. j. vzťahu medzi výškou platieb a výškou dávok), ako aj zavedenie nového kapitalizačného dôchodkového piliera. Nový dôchodkový systém tak mal byť postavený na troch pilieroch – povinný priebežný, povinný kapitalizačný a dobrovoľný kapitalizačný. Podobnú schému v tom čase odporúčala aj Svetová banka (Lendacký, 2002; Golias, 2011).

Tabuľka 1 Historický vývoj počtu novopriznaných starobných dôchodcov

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Počet novopriznaných starobných dôchodcov s obdobím dôchodkového poistenia nižším ako 30 rokov	961	2 834	2 514	4 235	2 830	2 539	3 153	2 287	3 064	1 574	2 341	1 957	2 322
% z celkového počtu novopriznaných starobných dôchodcov	7,0%	9,9%	19,0%	20,2%	15,1%	14,5%	16,0%	16,9%	11,4%	6,9%	6,7%	6,3%	6,6%

Zdroj: Spracovanie podľa: MPSVR SR, 2020.

Tabuľka 2 Prehľad počtu vyplácaných starobných dôchodkov vo vybraných mesiacoch 2017 – 2019

	k 31. decembru 2017
Starobný dôchodok / poberatelia	1 064 393
	k 31. decembru 2018
Starobný dôchodok / poberatelia	1 069 255
	k 31. decembru 2019
Starobný dôchodok / poberatelia	1 409 103

Zdroj: Spracovanie podľa: Sociálna poisťovňa 2017, 2018, 2019, 2020.

Pokiaľ ide o súčasný stav, ten je stručne následne popísaný prostredníctvom identifikovania fundamentálnych charakteristík troch pilierov:

- I. pilier – povinné dôchodkové poistenie je dávkovo definované a priebežne financované poistenie spravované Sociálnou poisťovňou.
- II. pilier – starobné dôchodkové sporenie je príspevkovo definované poistenie financované prostredníctvom kapitalizácie, ktoré spravujú dôchodkové správcovské spoločnosti.
- III. pilier – dobrovoľné doplnkové dôchodkové sporenie je príspevkovo definované poistenie financované prostredníctvom kapitalizácie, ktoré spravujú doplnkové dôchodkové spoločnosti (k jednotlivým pilierom bližšie pozri: Dôchodkový systém, 2020).

Pokiaľ ide o prvý pilier, ten je priebežne financovaný a dávkovo definovaný systém. Jeho podstatou je úzka previazanosť na ekonomickú aktivitu občanov a ich príjem. V podstate ide o príspevky občana do dôchodkového systému, ktoré sú 100 % spravované štátom, cez inštitúciu Sociálnej poisťovne. Dôchodkové poistenie je povinné zákonné poistenie a účasť na tomto poistení vzniká oprávneným osobám priamo zo zákona. Dôchodkové poistenie je jedným z piatich typov sociálneho poistenia, ktoré od 1. januára 2004 zaviedol zákon č. 461/2003 Z. z. o sociálnom poistení v znení

neskorších predpisov. Pred 1. januárom 2004 existovalo dôchodkové zabezpečenie ako súčasť sociálneho zabezpečenia.

Výška dôchodku z I. piliera bude pravdepodobne závisieť od

1. počtu odpracovaných rokov poistenca,
2. príjmov poistenca počas celého pracovného života,
3. od aktuálnej dôchodkovej hodnoty – ide o veličinu značne závislú od vývoja slovenskej ekonomiky (ADSS: Dôchodkový systém, 2020).

Starobné dôchodkové sporenie predstavuje tzv. kapitalizačný, teda II. pilier dôchodkového systému, ktorý je príspevkovo definovaný. Výška dôchodkovej dávky z neho pochádzajúca bude závisieť od zaplatených príspevkov do II. piliera a výšky ich potencionálneho zhodnotenia zvyčajne v dlhodobom časovom horizonte. Finančné prostriedky sporiteľov spravujú dôchodkové správcovské spoločnosti (DSS). Vstup do druhého piliera pre osoby mladšie ako 35 rokov dobrovoľný, po vstupe do tohto piliera sa starobné dôchodkové sporenie stáva povinné a spolu s prvým pilierom tvorí základný systém dôchodkového zabezpečenia (Dôchodok z II. piliera, 2020).

Výška dôchodku z II. piliera bude pravdepodobne závisieť od

- zaplatenej výšky príspevkov na starobné dôchodkové sporenie,
- dĺžky sporenia,

- veku odchodu do dôchodku a priemernej očakávanej doby dožitia,
- miery zhodnotenia dôchodkových úspor,
- zvoleného spôsobu poberania dôchodku starobného dôchodkového sporenia (ADSS: Dôchodkový systém, 2020).

Pokiaľ ide o tretí pilier, doplnkové dôchodkové sporenie má umožniť účastníkom získať doplnkový dôchodkový príjem v starobe a doplnkový dôchodkový príjem v prípade skončenia výkonu tzv. rizikových prác, do ktorých patria práce zaradené na základe rozhodnutia orgánu štátnej správy na úseku verejného zdravotníctva do 3. alebo 4. kategórie podľa osobitného predpisu a práce zamestnanca, ktorý vykonáva profesiu tanečníka bez ohľadu na štýl a techniku v divadlách a súboroch, alebo zamestnanca, ktorý je hudobný umelec vykonávajúci profesiu hráča na dychový nástroj (III. pilier, 2020).

Prvý a druhý pilier tvoria spolu základný systém dôchodkového zabezpečenia. Základným zmyslom tohto systému je zabezpečenie príjmu v starobe z dvoch nezávislých a na odlišných princípoch fungujúcich zdrojov, čím sa rozkladá riziko jeho financovania. Dvojpilierový systém v sebe spája výhody prvého piliera, akými sú solidarita s výhodami druhého piliera, ktoré predstavujú zásluhovosť, osobné vlastníctvo a dedenie či možnosť spolurozhodovať o investovaní nasporených peňazí (ADSS: Dôchodkový systém, 2020).

Druhý pilier starobného dôchodkového systému a jeho história a štruktúra

V januári 2020 uplynulo už pätnásť rokov od zavedenia kapitalizačného piliera v starobnom dôchodkovom systéme v Slovenskej republike. Prelom tisícročí bol na Slovensku v znamení metamorfóz aj v tejto dôležitej oblasti každého štátu. Ako bolo vyššie spomenuté, medzi fundamentálne dôvody nevyhnutnosti začiatku zmien v systéme bola neudržateľnosť verejných financií v dlhodobom časovom horizonte ex ante. Išlo prioritne o politické rozhodnutie, ktoré má však vyústenie v oblasti ekonomickej a prirodzene sociálnej. Stále však platí, ako poznamenáva V. Tkáč, že politické rozhodnutia možno urobiť v priebehu niekoľkých týždňov či mesiacov, z nich vyplývajúce ekonomické zmeny prídu za niekoľko rokov, avšak sociálne dopady možno sledovať rádo

v desiatkach rokov. Ak je legislatíva nekvalitná má devastačné dopady na sociálnu oblasť a tieto zmeny sú len veľmi ťažko (ak vôbec) odstrániteľné. Je nevyhnutné, aby politické rozhodnutia boli realizované odborne, kvalifikovane a zodpovedne, čo v súvislosti s dôchodkovou reformou na Slovensku žiaľ nemožno hodnotiť výrazne pozitívne, práve po uplynutí spomenutého časového horizontu.

Možno konštatovať, že táto reforma bola externe podporovaná aj medzinárodnými inštitúciami, predovšetkým Svetovou bankou (Ódor – Povala, 2019). Hlavným cieľom reformy bolo skombinovať výhody a nevýhody systémov tak, aby sa maximalizoval prospech občanov v dlhodobom časovom horizonte (Ódor, 2004). Ako ďalej poznamenáva Ódor, nebezpečným fenoménom pre dlhodobé systémy je absencia širokého politického konsenzu a prebratie zodpovednosti za dlhodobé ex ante rozhodnutia. Jedným z hlavných dôvodov vzniku druhého piliera v systéme starobných dôchodkov bolo oslabenie politického vplyvu na výšku dôchodkov a naviazanie systému na medzinárodné trhové mechanizmy. Prvotné nastavenie parametrov a mechanizmov v II. pilieri vychádzalo z nevysloveného predpokladu, že sporitelia sú skúsenými investormi, sú finančne gramotní v otázkach investovania v dlhodobom časovom horizonte a nepodliehajú negatívnym javom pri krátkodobých výkyvoch na finančných trhoch. Podcenila sa skutočnosť behaviorálnych aspektov, a teda, že aj sporitelia sú len ľudia. A ako ukazuje množstvo behaviorálnych štúdií (Thaler – Sunstein, 2008), trpíme rôznymi defektmi správania a nie vždy sme ako človek super-rationálnym tvorom. Pre nastavenia dôchodkových systémov je pravdepodobne najrelevantnejším odchýlením od perfektnej racionality fakt, že nemáme radi zmeny a sme často leniví vykonávať hoci aj triviálne úkony, aby sme niečo zmenili. Inými slovami, základné nastavenia sú extrémne dôležité, keďže je len malá šanca, že ich spotrebiteľ v budúcnosti opustí. Keď je pravidlom, že noví pracujúci automaticky vstupujú do II. piliera, prevažná väčšina vstúpi, aj keď má možnosť zvoliť si inú voľbu. V prípade, ak je otázka nastavená v opačnom garde, len minimum pracujúcich vstúpi, ak je základné nastavenie nevstúpiť (Ódor – Povala, 2019).

Občan Slovenskej republiky vstupuje do druhého dôchodkového piliera uzavretím

zmluvy o dôchodkovom sporení s DSS. Výber povinných príspevkov realizuje Sociálna poisťovňa, potom ich postúpi predmetnej DSS, ktorá ich v podobe dôchodkových jednotiek pripíše na osobné dôchodkové účty sporiteľov. Majetok sporiteľa na osobnom dôchodkovom účte je oddelený od majetku DSS. Sú na ňom zaznamenané všetky pohyby majetku – príspevky, poplatky, prestupy. Majetok na osobnom dôchodkovom účte sporiteľa spravuje dôchodková správcovská spoločnosť, s ktorou má sporiteľ uzavretú zmluvu. Dobrovoľné príspevky sú na osobnom dôchodkovom účte sporiteľa evidované oddelene od povinných. Vždy je preto možné určiť, aká časť úspor pochádza z povinných príspevkov a aká časť z dobrovoľných. Každá dôchodková správcovská spoločnosť povinne spravuje jeden garantovaný (dlhopisový) dôchodkový fond a jeden negarantovaný dôchodkový fond (akciový, zmiešaný a indexový). DSSka môže vytvárať aj iné dôchodkové fondy, garantované alebo negarantované so špecifickými investičnými stratégiami. Pokiaľ ide o rozloženie úspor, každý sporiteľ si môže sporiť v dvoch fondoch súčas-

ne, no jeden z nich musí byť dlhopisový garantovaný dôchodkový fond. Sporiteľ si môže sporiť v dvoch fondoch súčasne, no jeden z nich musí byť dlhopisový garantovaný dôchodkový fond. Počas dlhodobého obdobia sporenia možno dôchodkový fond zmeniť.

Príspevky do II. piliera sa delia na povinné a dobrovoľné. Výber povinných príspevkov je centralizovaný a realizuje sa prostredníctvom verejnoprávnej inštitúcie – Sociálnej poisťovne, ktorá je povinná postúpiť ich sporiteľovej DSS, ktorá ich v podobe dôchodkových jednotiek pripíše na osobné dôchodkové účty sporiteľov v dôchodkových fondoch. Celková výška odvodov na starobné zabezpečenie, to znamená do I. aj II. piliera, je 18 % z vymeriavacieho základu. Od roku 2017 sa výška povinných príspevkov na starobné dôchodkové sporenie každoročne zvyšuje o 0,25 %. Zároveň sa v danom období adekvátne znižuje výška odvodov na zabezpečenie z I. piliera. Od 4 Q. 2012 sa príspevky na sociálne poistenie zmenili z pomeru 9:9 na 4:14 v prospech Sociálnej poisťovne a zároveň sa prijalo opatrenie, ktoré do roku 2024 postupne zmení toto rozloženie na 6:12.

Tabuľka 3 Prehľad výšky príspevkov na starobné dôchodkové sporenie v SR

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
1	9%	4%	4%	4%	4%	4,25%	4,5%	4,75%	5%	5,25%	5,5%	5,75%	6%
2	9%	14%	14%	14%	14%	13,75%	15,5%	13,25%	13%	12,75%	12,5%	12,25%	12%
3	18%	18%	18%	18%	18%	18%	18%	18%	18%	18%	18%	18%	18%

- 1 - Sadzba povinných príspevkov do II. piliera
- 2 - Sadzba poistného na starobné poistenie (I. pilier)
- 3 - Celková výška odvodov I. pilier + II. pilier

Zdroj: Spracovanie podľa MPSVaR SR a STATdat, 2020.

Obdobie sporenia ex ante mladších sporiteľov je v dlhodobom časovom horizonte tridsať rokov až vyše päťdesiat rokov a odporúča sa zväžiť pozitívnu investíciu do negarantovaných fondov. Krátkodobá strata spôsobená investovaním do rizikovejších aktív bude/by mala byť⁷ s vysokou pravdepodobnosťou z dl-

hodobého horizontu vyvážená vyšším výnosom, veľakrát dokonca omnoho vyšším. Pre starších sporiteľov je vhodné zvažovať konzervatívnejšie investície. Dlhopisy (predovšetkým štátne) sú spojené s nižším výnosom, ale tiež nižším rizikom straty, ktorá by v období tesne pred dôchodkom mala negatívny vplyv na výšku dôchodku. Sporenie si v garantovaných fondoch druhého piliera okrem toho prináša sporiteľom ochranu vo forme zákonom stanovených garancií (ADSS: Dôchodkový systém, 2020).

⁷ V súvislosti s každým investovaním je potrebné brať do úvahy, že súčasná výkonnosť fondu nezaručuje výkonnosť v budúcnosti. Investície do fondov obsahujú riziko kolísania aktuálnej hodnoty investovanej sumy a výnosov z nej a nie je tak zaručená návratnosť pôvodne investovanej sumy. Bližšie informácie o rizikách možno nájsť v každom štatúte fondu. Investor by preto nemal robiť žiadne investičné rozhodnutia iba na základe údajov tu uvedených, ale mal by si zaistiť ďalšie podrobnejšie informácie a kvalifikované investičné poradenstvo.

Pre rozhodnutia o investovaní sú rozhodné a právne záväzné iba údaje uvedené v štatúte fondu. Dostupné na internete: <https://www.jtbanka.sk/produkty/fondy.html> [15/01/2020].

V súčasnosti sa občania do 35 rokov môžu rozhodnúť pre jednu z piatich DSS na slovenskom trhu:

- Allianz – Slovenská dôchodková správcovská spoločnosť, a.s.
- AXA d.s.s., a.s.
- DSS Poštovej banky d.s.s., a.s.
- NN dôchodková správcovská spoločnosť, a.s. (v roku 2019 sa zlúčila s AEGON d.s.s., a.s.)
- VÚB Generali d.s.s., a.s. (Druhý pilier, 2020)

Na základe údajov Národnej banky Slovenska, Ministerstva práce sociálnych vecí a rodiny SR, taktiež Štatistického úradu Slovenskej republiky, ako aj Asociácie dôchodkových správcovských spoločností možno konštatovať, že do kapitalizačného piliera je aktuálne zapojených celkovo 1 564 152 obyvateľov Slovenska z celkového počtu 2 746 000 ekonomicky aktívnej populácie (3Q 2019 podľa Ministerstva práce sociálnych vecí a rodiny SR). Najväčší podiel

na trhu má s podielom 29,5 % Allianz – Slovenská d.s.s., a.s.; najnižší DSS Poštovej banky d.s.s., a.s. – 7,4 % (tabuľka 4). Najvyšší počet sporiteľov je vo vekovej kategórii od 36 do 45 rokov, čo je 36,5 % z celkového počtu sporiteľov v II. pilieri (tabuľka 5). Nízky podiel vekovej kategórie do 25 rokov, ktorí sú v podstate najperspektívnejšou skupinou je spôsobený tým, že veľké percento týchto obyvateľov SR je ešte vo vzdelávacom procese, nie v pracovno-právnom vzťahu.

Pokiaľ ide o vek, ako možno vidieť v tabuľke 5, najväčšia skupina sporiteľov v II. pilieri je v kategórii 36 až 45 rokov, najmenej sporiteľov je vo veku nad 56 rokov.

Zaujímavé v súvislosti s vývojom kapitalizačného piliera v starobnom dôchodkovom sporení je sledovanie výšky a vývoja spravovaného majetku v jednotlivých fondoch DSS poskytujúcich možnosti investovania ku koncu kalendárneho roka 2019 (tabuľka 6).

Tabuľka 4 Prehľad počtu sporiteľov k 31. 12. 2019 v II. pilieri podľa DSS

DSS	Počet sporiteľov	Podiel v %
Allianz - Slovenská d.s.s., a.s.	462 018	29,5
AXA, d.s.s., a.s.	384 759	24,6
DSS Poštovej banky d.s.s., a.s.	115 244	7,4
NN, d.s.s., a.s.	306 919	19,6
VÚB Generali, d.s.s., a.s.	295 212	18,9
Spolu / populácia spolu 2018	1 564 152 / 5 450 421	100

Zdroj: Spracovanie podľa MPSVaR SR a STATdat, 2020.

Tabuľka 5 Prehľad počtu sporiteľov k 31. 12. 2019 v II. pilieri podľa veku sporiteľov

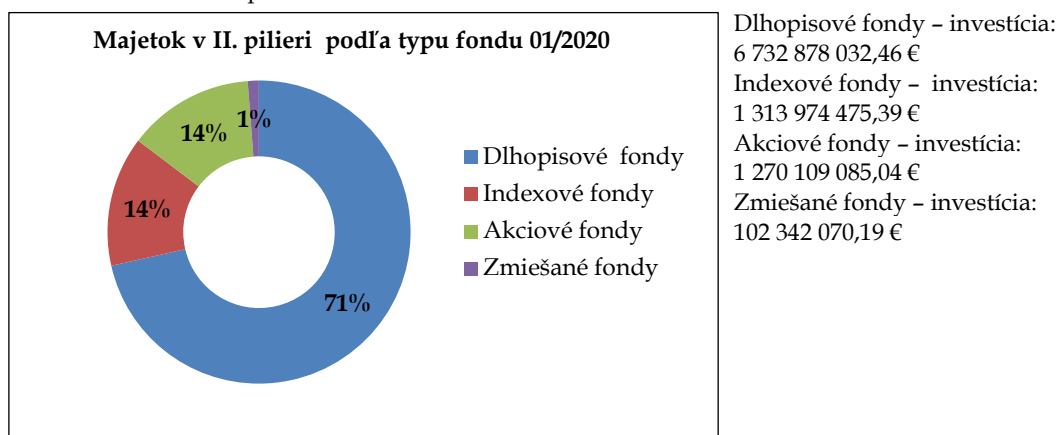
Vek	Počet sporiteľov	Podiel v %
Do 25 rokov	114 400	7,3
Od 26-35 rokov	424 160	27,1
Od 36-45 rokov	570 626	36,5
Od 46-55	359 989	23,0
Nad 56 rokov	94 977	6,1
Spolu	1 564 152	100

Zdroj: Spracovanie podľa MPSVaR SR, 2020.

Tabuľka 6 Prehľad výšky spravovaného majetku v dôchodkových fondoch a postúpených príspevkov dôchodkovým správcovským spoločnostiam k 31. 12. 2019.

DSS	Dlhopisové garantované dôchodkové fondy (mil. eur)	Zmiešané negarantované dôchodkové fondy (mil. eur)	Akciové negarantované dôchodkové fondy (mil. eur)	Indexové negarantované dôchodkové fondy (mil. eur)	Spolu	Podiel v %
Allianz - Slovenská d.s.s., a.s.	2 279,68	0	624,38	0	2 904,06	31,1
AXA, d.s.s., a.s.	1 642,43	0	223,98	677,94	2 544,35	27,3
DSS Poštovej banky d.s.s., a.s.	389,98	0	64,48	38,81	493,27	5,3
NN, d.s.s., a.s.	1 274,57	45,18	213,07	190,32	1 723,14	18,5
VÚB Generali, d.s.s., a.s.	1 142,89	55,79	115,26	345,68	1 659,62	17,8
Spolu	6 729,55	100,97	1 241,17	1 252,75	9 324,44	100
% podiel	72,2	1,1	13,3	13,4		

Zdroj: Spracovanie podľa MPSVaR SR, 2020.

Obrázok 1 Alokácia podľa fondu

Zdroj: Spracovanie podľa druhypilier.sme.sk, NBS, výpočet autor, 2020.

Na základe údajov v tabuľke 6 možno konštatovať, že objem majetku sporiteľov v druhom pilieri k 31. decembru 2019 dosiahol 9 324 467 461 eur, pričom v dlhopisových garantovaných dôchodkových fondoch je alokovaných 6 729 559 154 eur, v negarantovaných dôchodkových fondoch 2 594 908 307 eur. Na dôchodok si v druhom pilieri spori viac ako 1,5 milióna sporiteľov (1 572 206 k 30. novembru 2019). Sporiteľom v najvýkonnejších akciových či indexových fondoch narástli dôchodkove úspory v priemere o viac ako štvrtinu, v garantovaných fondoch bolo zhodnotenie taktiež nadpriemerné. Do druhého piliera vstúpilo v roku 2019 vyše 80 000 ľudí, čo je historicky najvyšší počet nových sporiteľov vynímajúc rok otvorenia novodobého dôchodkového systému.

Každá dôchodková správcovská spoločnosť povinne spravuje jeden tzv. akciový negaran-

ovaný dôchodkový fond. Z pohľadu investičnej stratégie sa dá tento typ dôchodkového fondu označiť aj pojmom „rastový“ alebo „agresívny“, nakoľko môže investovať prevažnú časť úspor sporiteľov II. piliera aj do rizikovejších nástrojov finančného trhu (napr. akciové investície a tzv. *exchange traded fund* (ETF) – jeden z typov fondov obchodovaných na burze). Je určený najmä sporiteľom, ktorí v dlhodobom horizonte hľadajú potenciál dosiahnutia vysokého výnosu, a to aj za cenu podstúpenia zvýšenej krátkodobej volatility (rizika). Momentálne sa v akciových negarantovaných dôchodkových fondoch nachádza druhý najväčší počet sporiteľov a aj spravovaného majetku v slovenskom druhom pilieri. Akciové negarantované dôchodkové fondy patria, z pohľadu uplatnenej formy správy aktív, medzi tzv. aktívne spravované fondy (Najvýznamnejšie

zmeny, 2020). O ich hospodárení pojednáva tabuľka 7, z ktorej je zrejmé, že tento typ fondov bol v roku 2019 nadštandardne úspešný u všetkých spoločností, keď dosiahli pre svojich

investorov dvojciferné zhodnotenie, od 24,43 % Allianz - Progres, až po AXA - Akciový fond, ktorý dosiahol zhodnotenie na úrovni 11,57 %.

Tabuľka 7 Akciové dôchodkové fondy

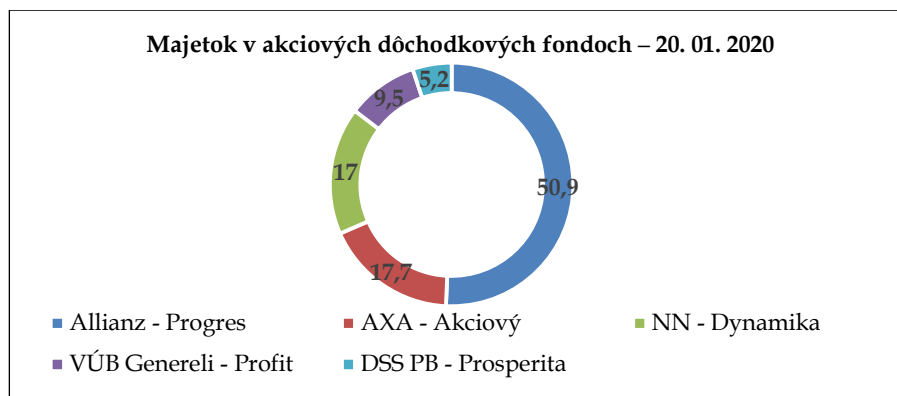
	2005	2019	2020	Výnos za celé obdobie	Ročný výnos v %
MSCI World Index	23,87%	30,76%	3,39%	262,79%	9,07%
Allianz-Progres	3,58%	24,43%	2,84%	91,21%	4,47%
AXA-Akciový	3,42%	11,57%	1,38%	52,71%	2,90%
DSS Poštovej banky-Prosperita	3,74%	13,43%	1,57%	38,68%	2,23%
NN-Dynamika	3,12%	15,59%	1,26%	64,00%	3,39%
VÚB Generali-Profit	3,49%	17,15%	1,99%	75,49%	3,86%
Inflácia	3,83%	3,18%	-	34,09%	1,98%

Index použitý na porovnanie - MSCI WORLD Total Return EUR.

Miera inflácie je vyjadrená harmonizovaným indexom spotrebiteľských cien na Slovensku (HICP) podľa ECB.

Zdroj: Spracovanie podľa Druhý pilier SME.sk, vlastné spracovanie autor, 2020.

Obrázok 2 Alokácia majetku v akciových fondoch

Zdroj: Spracovanie podľa druhypilier.sme.sk, NBS, výpočet autor, 2020.

Každá dôchodková správcovská spoločnosť povinne spravuje jeden tzv. dlhopisový garantovaný dôchodkový fond. Z pohľadu investičnej stratégie sa dá tento typ dôchodkového fondu označiť aj pojmom „konzervatívny“, nakoľko investuje úspory sporiteľov II. piliera výlučne do konzervatívnych nástrojov finančného trhu (do peňažných a dlhopisových investícií). Je určený predovšetkým sporiteľom, ktorí hľadajú minimálnu rizikovú formu investovania. Na druhej strane treba povedať, že podstúpenie najnižšieho rizika znamená v dlhodobom horizonte aj potenciál dosiahnutia najnižšieho výnosu (pozri výnosy garantovaných fondov). V súčasnosti sa v II. dôchodkovom pilieri nachádza absolútna väčšina spori-

teľov, a teda aj úspor, v dlhopisových garantovaných dôchodkových fondoch. Dlhopisové garantované dôchodkové fondy patria, z pohľadu uplatnenej formy správy aktív, medzi tzv. aktívne spravované fondy (Manažér úspor, 2020). Z hľadiska zhodnotenia výkonnosti dlhopisových fondov možno na základe údajov z tabuľky 8 konštatovať, že aj týmto fondom sa v roku 2019 podarilo zhodnotiť investície sporiteľov; investorov, avšak pri pohľade na mieru inflácie v roku 2019 možno jedným dychom dodať, že všetky spoločnosti, až na jednu výnimku nezhodnotili investície nad jej mieru. Jedinou spoločnosťou, ktorej sa podarilo zhodnotením prekonať negatívny vplyv inflácie bola DSS Poštovej banky - Stabilita.

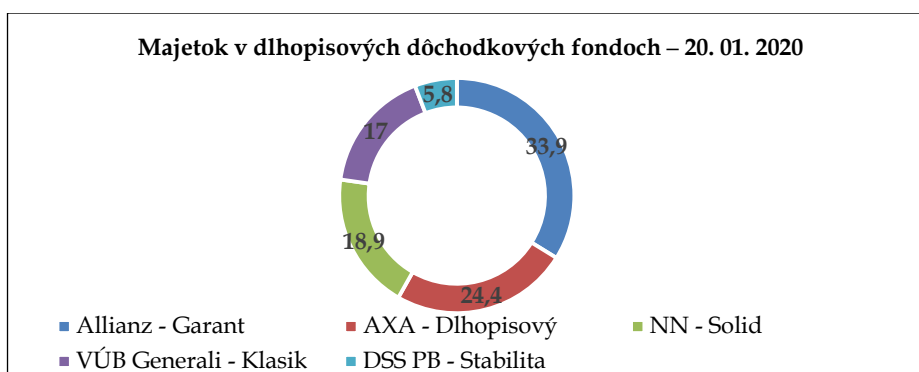
Tabuľka 8 Dlhopisové dôchodkové fondy

	2005	2019	2020	Výnos za celé obdobie	Ročný výnos v %
Allianz-Garant	2,94%	1,65%	0,09%	31,72%	1,87%
AXA-Dlhopisový	2,91%	1,41%	0,09%	28,67%	1,71%
DSS Poštovej banky-Stabilita	2,32%	4,93%	0,48%	46,95%	2,63%
NN-Solid	3,11%	0,88%	0,07%	33,51%	1,97%
VÚB Generali-Klasik	2,75%	3,17%	0,10%	41,97%	
Inflácia	3,86%	3,18%	-	34,09%	1,98%

Miera inflácie je vyjadrená harmonizovaným indexom spotrebiteľských cien na Slovensku (HICP) podľa ECB.

Zdroj: Spracovanie podľa Druhý pilier SME.sk, vlastné spracovanie autor, 2020.

Obrázok 3 Alokácia majetku v dlhopisových fondoch

Zdroj: Spracovanie podľa druhypilier.sme.sk, NBS, výpočet autor, 2020.

Dôchodkové správcovské spoločnosti môžu dobrovoľne spravovať aj tzv. zmiešaný negarantovaný dôchodkový fond. Z pohľadu investičnej stratégie sa dá tento typ dôchodkového fondu označiť aj pojmom „vyvážený“, nakoľko sa jeho správca bude s najväčšou pravdepodobnosťou správať tak, aby majetok fondu obsahoval podobné percentuálne zastúpenie konzervatívnych investícií (peňažné a dlhopisové investície) a aj rizikovejších investícií (akciové investície a ETF). Je určený najmä sporiteľom, ktorí hľadajú takú formu investovania, ktoré sa

v dlhodobom horizonte vyznačuje potenciálom dosiahnutia vyššieho výnosu ako dlhopisové garantované dôchodkové fondy, na druhej strane však nižším rizikom ako akciové negarantované dôchodkové fondy. Zmiešané negarantované dôchodkové fondy patria, z pohľadu uplatnenej formy správy aktív, medzi tzv. aktívne spravované fondy (Najvýznamnejšie zmeny, 2020). Ako naznačuje tabuľka 9 zmiešané dôchodkové fondy v súčasnosti ponúkajú len dve správcovské spoločnosti – VÚB Generali a NN.

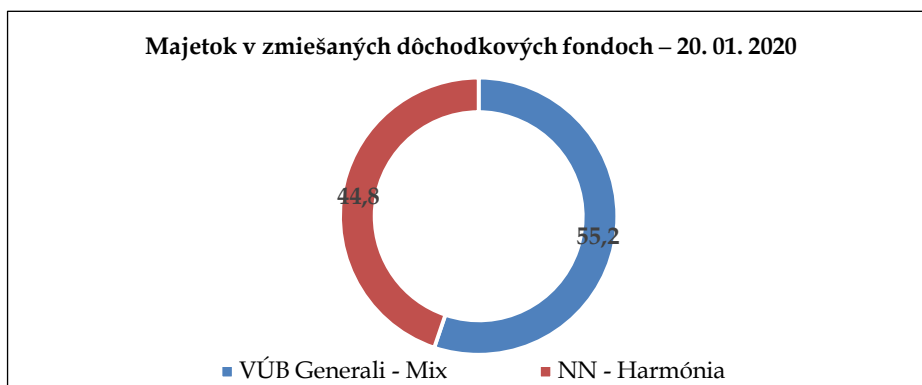
Tabuľka 9 Zmiešané dôchodkové fondy

	2005	2019	2020	Výnos za celé obdobie	Ročný výnos v %
VÚB Generali-Mix	3,28%	11,73%	1,51%	63,96%	3,39%
NN-Harmónia	2,87%	12,72%	0,84%	52,69	2,89%
Inflácia	3,86%	3,18%	-	34,09%	1,98%

Miera inflácie je vyjadrená harmonizovaným indexom spotrebiteľských cien na Slovensku (HICP) podľa ECB.

Zdroj: Spracovanie podľa Druhý pilier SME.sk, vlastné spracovanie autor, 2020.

Obrázok 4 Alokácia majetku v zmiešaných fondoch

Zdroj: Spracovanie podľa druhypilier.sme.sk, NBS, výpočet autor, 2020.

Dôchodkové správcovské spoločnosti môžu dobrovoľne spravovať aj tzv. indexový negarantovaný dôchodkový fond. Označenie „indexový“ získal tento typ dôchodkového fondu vďaka tomu, že správca sa svojou správou snaží o verné kopírovanie určitého vopred zvoleného trhového benchmarku – u nás vybraného akciového indexu (napr. MSCI World). Z hľadiska správy aktív môže mať tento typ dôchodkového fondu investovaných až 100 % majetku v rizikových finančných nástrojoch (ETF), čím sa stáva z pohľadu výnosovo-rizikového profilu zaujímavým najmä pre tých

sporiteľov, ktorí sú v krátkodobom investičnom horizonte ochotní podstúpiť najvyššiu mieru rizika (volatility), za cenu potenciálu dosiahnuť v dlhodobom horizonte najvyššie zhodnotenie (v porovnaní s ostatnými typmi dôchodkových fondov). Indexové negarantované dôchodkové fondy patria, z pohľadu uplatnenej formy správy aktív, medzi tzv. pasívne spravované fondy (Najvýznamnejšie zmeny, 2020). Tento typ fondov je v ponuke portfólia všetkých správcovských spoločností (tabuľka 10), avšak investovať v nich možno len od roku 2012.

Tabuľka 10 Indexové dôchodkové fondy

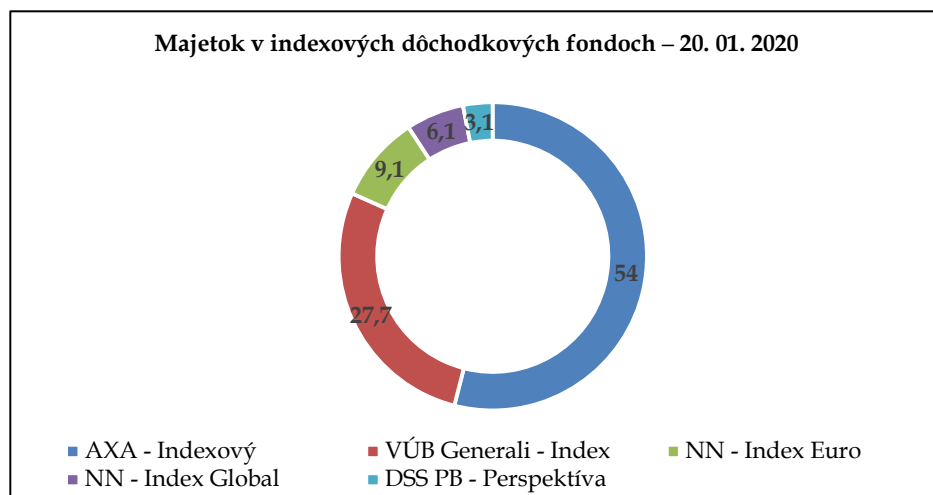
	2019	2020	Výnos za celé obdobie	Ročný výnos v %
MCI World Index	30,76%	3,39%	175,00%	13,87%
AXA - Indexový	28,58%	2,71%	126,81%	11,11%
NN - Index Global	28,61%	2,60%	121,38%	10,82%
VÚB Generali - Index	28,62%	2,72%	118,01%	10,51%
DSS Poštovej Banky - Perspektíva	21,21%	2,50%	94,16%	8,93%
NN - Index Euro	28,46%	1,05%	89,98%	8,61%
Inflácia	3,18%	-	10,80	1,29%

Index použitý na porovnanie - MSCI WORLD Total Return EUR.

Miera inflácie je vyjadrená harmonizovaným indexom spotrebiteľských cien na Slovensku (HICP) podľa ECB.

Zdroj: Spracovanie podľa Druhý pilier SME.sk, vlastné spracovanie autor, 2020.

Obrázok 5 Alokácia majetku v indexových fondoch

Zdroj: Spracovanie podľa druhypilier.sme.sk, NBS, výpočet autor, 2020.

Pre ďalšie porovnanie majetok akciových dôchodkových fondov predstavuje k 17. 01. 2020 hodnotu 1 270 109 085,04 eur, majetok v dlhopisových dôchodkových fondoch predstavuje 6 732 878 032,46 eur, majetok v zmiešaných dôchodkových fondoch je 102 342 070,19 eur a majetok v indexových fondoch predstavuje hodnotu 1 313 974 475,39 eur. Z uvedeného možno dedukovať, že najväčší počet sporiteľov (až 72 %) v Slovenskej republike majú svoje investície uložené v garantovaných - dlhopisových dôchodkových fondoch, ktoré však na základe sledovaných ukazovateľov zhodnotili odvedené finančné prostriedky v najnižšej miere v komparácii s negarantovanými dôchodkovými fondmi. Na základe toho možno vysloviť dve hypotézy, ktoré sa vzťahujú k sporiteľom s rozdielnym vekom. Mladí sporitelia, ktorí boli automaticky zaradení do druhého piliera svoje investície nesledujú; nezaujímajú sa o nich alebo dôchodkovému systému vôbec nerozumejú. Na druhej strane starší sporitelia, za predpokladu, že systému rozumejú, svoje financie ako konzervatívni sporitelia držia v garantovaných fondoch. Celkovo v druhom dôchodkovom pilieri v Slovenskej republike je celkovo kumulovaných 9,42 miliárd eur (Štatistiky výkonnosti, 2019).

Na základe údajov Asociácie dôchodcovských správcovkých spoločností, tiež jednotlivých DSS možno v strednodobom časovom horizonte (2005 - 2020) sledovať zhodnocovanie investovaných prostriedkov, s výnimkou dvoch rokov - 2008 a 2018, kedy bolo zhodnocovanie záporné.

V globálnom pohľade na sledovaný rok 2019 možno konštatovať, že rok 2019 bol rekordným z hľadiska zhodnotenia financií aj v dôchodkových fondoch (celkovo rok 2019 predstavuje rekordný rok na akciových trhoch). Sporiteľom v najvýkonnejších akciových či indexových fondoch narástli dôchodkové úspory v priemere o viac ako štvrtinu, v garantovaných fondoch bolo zhodnotenie taktiež nadpriemerné. Tento rok tak obzvlášť ilustruje dôležitosť a výhodnosť druhého piliera ako súčasť komplexného dôchodkového zabezpečenia občanov. Výkonnosti negarantovaných dôchodkových fondov za rok 2019 dosiahli 11,6 % až 28,6 % a garantovaných dôchodkových fondov 0,9 až 4,9 %. Výborné výsledky fondov súvisia so silným rastom cien akcií a poklesom výnosov dlhopisov na finančných trhoch.

Na základe údajov získaných zo Sociálnej poisťovne k 15. 01. 2020 možno ďalej konštatovať, že priemerná výška doživotných dôchodkov z II. piliera vyplácaných životnými poisťovňami predstavovala za rok 2019 mesačne 21,77 eur. Je to o 1,61 eur menej ako životné poisťovne vyplácali v roku 2018. Mesačný neinindexovaný dôchodok sa vyplácal v priemernej sume 21,71 eur a ku koncu roka 2019 ho poberalo 1 725 sporiteľov. Mesačný indexovaný dôchodok mal v priemere výšku 26,42 eur a poberalo ho 23 sporiteľov. Tieto údaje sú porovnateľné s priemernou mesačnou výškou doživotného dôchodku za rok 2018, kedy bola na úrovni 23,38 eur. V roku 2015 predstavovala 25,96 eur, v roku 2016 len 25,36 eur, v roku 2017 klesla na 23,92 eur, v roku 2018 sa pohy-

bovala na úrovni 23,38 eur. Novelu zákona o starobnom dôchodkovom sporení účinnú od 1. februára 2018, na základe ktorej môže sporiteľ po dosiahnutí dôchodkového veku použiť celú nasporenú sumu príspevkov – v prípade splnenia podmienky poberania dôchodkov aspoň vo výške referenčnej sumy – aj na programový výber (vrátane jednorazového vyplatenia), využilo minulý rok 1 317 sporiteľov a ďalších 69 využilo možnosť si za celú nasporenú sumu zakúpiť len dočasný dôchodok (Štatistika dôchodky, 2020).

Záver

Cieľom príspevku bolo identifikovať efektívnosť II. dôchodkového piliera starobného dôchodkového sporenia v kalendárnom roku 2019 v Slovenskej republike. V súvislosti so sledovaním tohto cieľa možno konštatovať, že druhý dôchodkový pilier je v SR ovplyvnený politicky; a teda lokálne legislatívnou úpravou, ktorá stanovuje, že v roku 2019 si sporitelia do II. piliera povinne sporili len 4,75 % z celkových odvodov 18 %, pričom 13,25 % bolo v prospech Sociálnej poisťovne a. s. Legislatívnou úpravou je tiež zakotvené, že v rámci sledovaného piliera možno prostriedky investovať do fondov garantovaných alebo negarantovaných. Hospodárenie týchto fondov je však úplne nezávislé (ak neberieme do úvahy výšku stanovených poplatkov za ich správu) na vnútroštátnej politickej situácii a rozhodnutiach. Je na viazané na globálnu ekonomiku a jej stav a vývoj a perspektívy. V sledovanom období roku 2019, sa (podľa IMF, EK, OECD, NBS) ekonomický rast spomalil,⁸ došlo k výraznému

napätiu predovšetkým v súvislosti s kreovaním medzinárodných obchodných dohôd medzi Čínou a USA (celkovo geopolitická neistota), čo ovplyvnilo cenu komodít, crypta, ale prirodzene aj indexov a akcií a v podstate všetkých ekonomických inštrumentov. Tiež v súvislosti s neuspokojivým riešením dlhu jednotlivých štátov, kvantitatívne uvoľňovanie (QE) centrálnych bánk (predovšetkým ECB a FED), prepád úrokových mier do záporného teritória (záporné úrokové miery) možno konštatovať, že hospodárenie dôchodkových správcovských spoločností v roku 2019 bolo viac ako pozitívne. Pri pohľade na ich investovanie od roku vzniku kapitalizačného piliera v roku 2005 bolo zhodnotenie financií na účtov sporiteľov v roku 2019 najvyššie. Všetky typy fondov, teda dlhopisové, akciové, indexové aj zmiešané (garantované aj negarantované) ukončili svoje hospodárenie výrazným ročným zhodnotením zverených prostriedkov. Najvyššiu mieru zhodnotenia v roku 2019 dosiahli indexové fondy (až 28,62 % VÚB-Generali Index). Napriek tomu, keď sa pozrieme na mieru inflácie v roku 2019 na úrovni 3,17 %, možno konštatovať, že zhodnotenie úspor v garantovaných dlhopisových fondoch (v ktorých majú Slováci uložených najviac finančných prostriedkov, celkovo až 72 % zo všetkých fondov) bolo až na jednu DSS, a síce DSS Poštovej banky – Stabilita (zisk 4,93 %) v jednom prípade, nulové – VÚB Generali – Klasik (zisk 3,17 %), pri všetkých ostatných sa v podstate prostriedky nezhodnotili ani nad mieru inflácie v tomto kalendárnom roku. V celkovom pohľade bol rok 2019 z hľadiska kapitalizačného piliera

⁸ Podľa analytikov úseku meny, štatistiky a výskumu (ÚMS) NBS ekonomický výhľad Medzinárodného menového fondu (MMF) očakáva pokračujúce spomalenie rastu svetovej ekonomiky. V porovnaní s júlovou aktualizáciou ho posúva smerom nadol, a to o 0,2 percentuálneho bodu v roku 2019 a 0,1 percentuálneho bodu v roku 2020. Rovnakým smerom, no omnoho výraznejšie, posúva aj výhľad rastu svetového obchodu, a to o -1,4 percentuálneho bodu v roku 2019 a o -0,5 percentuálneho bodu v roku 2020. Hospodársky rast eurozóny koriguje tiež smerom nadol a predpokladá, že dosiahne 1,2 % v roku 2019 a 1,4 % v roku 2020 aj 2021. Slovenská ekonomika by mala podľa MMF vzrásť o 2,6 % v roku 2019 a 2,7 % v roku 2020 aj 2021. Októbrový ekonomický výhľad MMF prináša opätovné zníženie očakávaného globálneho rastu. Svetová ekonomika by mala v roku 2019 rásť najnižším

tempom za posledných 10 rokov. Očakávania nižšieho rastu globálneho HDP odzrkadľujú rastúce obchodné bariéry, zvýšenú obchodnú a geopolitickú neistotu, makroekonomické oslabenie vybraných rozvíjajúcich sa ekonomík, rovnako ako štrukturálne faktory – nízky rast produktivity a starnutie populácie v rozvinutých ekonomikách. MMF očakáva, že rast svetovej ekonomiky spomalí z 3,6 % v minulom roku na 3,0 % v roku 2019 (-0,2 percentuálneho bodu oproti júlovej aktualizácii) a 3,4 % v roku 2020 (-0,1 percentuálneho bodu oproti júlovej aktualizácii) a dosiahne 3,6 % v roku 2021 (Široká, 2019). Podľa agentúry Bloomberg MMF skresal aj prognózu rastu globálneho hospodárstva na rok 2020 na 3,4 percenta z júlového odhadu 3,5 % (Kearns, 2019).

v Slovenskej republike v pozitívnom hodnotení rekordný.

Literatúra

- ADSS: Dôchodkový systém, 2020. Dostupné na internete: <https://adss.sk/dochodkovy-system#trojpilierovy-dochodkovy-system> [05/12/2020].
- DÔCHODKOVÁ SPRÁVCOVSKÁ SPOLOČNOSŤ ALLIANZ. Dostupné na internete: <https://www.asdss.sk/> [22/01/2020].
- DÔCHODKOVÁ SPRÁVCOVSKÁ SPOLOČNOSŤ AXA. Dostupné na internete: <https://www.axa.sk> [22/01/2020].
- DÔCHODKOVÁ SPRÁVCOVSKÁ SPOLOČNOSŤ DSS POŠTOVEJ BANKY: Dostupné na internete: <https://www.dsspabk.sk/> [22/01/2020].
- DÔCHODKOVÁ SPRÁVCOVSKÁ SPOLOČNOSŤ NN. Dostupné na internete: <https://dss.nn.sk/> [22/01/2020].
- DÔCHODKOVÁ SPRÁVCOVSKÁ SPOLOČNOSŤ VÚB-GENERALI. Dostupné na internete: <https://www.vubgenerali.sk/> [22/01/2020].
- EUROSTAT Database: Population and social conditions – Population projections – Population projections at the national level, 2019. Dostupné na internete: <https://ec.europa.eu/eurostat/data/databa> se [22/01/2020].
- GOLIAŠ, P.: Zmeny v dôchodkovom systéme na Slovensku 2000-2010, 2011. Dostupné na internete: http://www.ineko.sk/file_download/623 [22/01/2020].
- J&T BANKA: Pomôžeme Vám s investovaním. Dostupné na internete: <https://www.jtbanka.sk> [22/01/2020].
- KEARNS, J.: Trade Woes Push IMF Global Growth Outlook to Decade-Low of 3%. Dostupné na internete: <https://www.bloomberg.com/news/article/s/2019-10-15/trade-woes-push-imf-global-growth-outlook-to-decade-low-of-3> [22/01/2020].
- KOZÁROVÁ, I. Globalizácia. In: DUDINSKÁ, I. a kol.: Politologické penzum. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej Univerzity 2018, s. 125.
- LAČNÝ, M. Hospodárska politika. In: DUDINSKÁ, I. a kol.: Politologické penzum. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej Univerzity 2018, s. 138.
- LENDACKÝ, M.: Hospodárska politika na Slovensku 2000-2001. Bratislava: Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny 2002.
- MANAŽÉR ÚSPOR, 2020. Dostupné na internete: <http://www.manazeruspor.sk> [22/01/2020].
- MINISTERSTVO PRÁCE, SOCIÁLNYCH VECÍ a RODINY SLOVENSKEJ REPUBLIKY: III. pilier-doplňkové dôchodkové sporenie, 2020. Dostupné na internete: <https://www.employment.gov.sk/sk/socialne-poistenie-dochodkovy-system/dochodkovy-system/iii-pilier-doplňkove-dochodkove-sporenie/> [15/01/2020].
- MINISTERSTVO PRÁCE, SOCIÁLNYCH VECÍ a RODINY SLOVENSKEJ REPUBLIKY: II. pilier – starobné dôchodkové sporenie. Dostupné na internete: <https://www.employment.gov.sk/sk/socialne-poistenie-dochodkovy-system/dochodkovy-system/ii-pilier-starobne-dochodkove-sporenie/> [15/01/2020].
- Najvýznamnejšie zmeny v starobnom dôchodkovom sporení. Dostupné na internete: <https://www.employment.gov.sk/sk/socialne-poistenie-dochodkovy-system/dochodkovy-system/ii-pilier-starobne-dochodkove-sporenie/legislativne-zmeny/> [15/01/2020].
- ÓDOR, L. – POVALA, P.: Sporiteľ na prvom mieste. Ako zreformovať dôchodkový systém na Slovensku? 2019, Dostupné na internete: <http://www.odor.sk> [23/01/2020].
- ÓDOR, L. – ANTALICOVÁ, J. – KRAJČÍR, Z. – NOVYSEDLÁK, V.: Vplyv dôchodkového sporenia na verejné financie a občanov. Ekonomická analýza č. 1. Inštitút finančnej politiky. 2004.
- SME druhý pilier. Dostupné na internete: <http://www.druhypilier.sme.sk> [22/01/2020].
- SOCIÁLNA POISŤOVŇA: Dôchodok z II. piliera. Dostupné na internete: <https://www.socpoist.sk/dochodok-z-ii-piliera-iwj/59350s> [01/02/2020].
- Správa o hospodárení Sociálnej poisťovne v roku 2016. Dostupné na internete: <https://www.socpoist.sk/> [22/01/2020].

- Správa o hospodárení Sociálnej poisťovne v roku 2017. Dostupné na internete: <https://www.socpoist.sk/> [22/01/2020].
- Správa o hospodárení Sociálnej poisťovne v roku 2018. Dostupné na internete: <https://www.socpoist.sk/> [22/01/2020].
- SOCIÁLNA POISŤOVŇA: Správa o hospodárení Sociálnej poisťovne v roku 2019. Dostupné na internete: https://www.socpoist.sk/ext_dok-6-sprava-o-hosp--sp--na-dr-sp/68302c [22/01/2020].
- SOCIÁLNA POISŤOVŇA: Štatistika dôchodky, 2020. Dostupné na internete: <https://www.socpoist.sk/statistika-dochodky/737s> [15/01/2020].
- STATDAT: Dostupné na internete: <http://slovak.statistics.sk> [22/01/2020].
- ŠIROKÁ, J.: Medzinárodný menový fond: Synchronizované globálne ochladenie. Analytici ÚMS, 2019. Dostupné na internete: https://www.nbs.sk/_img/Documents/_komentare/2019/1044_rk_pii_20191016.pdf [26/01/2020].
- ŠPROCHA, B.: Demografická budúcnosť EÚ v prognózach Eurostat. Slovenská štatistika a demografia, roč. 29, č. 2 (2019b), s. 48 – 65.
- ŠPROCHA, B.: Projekcia generačnej plodnosti a sobášnosti v spojitosti s najvyšším dosiahnutým vzdelaním. Slovenská štatistika a demografia, roč. 29, č. 3 (2019a), s. 14 – 36.
- Tri piliere dôchodkového systému v SR sú bližšie identifikované na: Dôchodkový systém. Dostupné na internete: <http://www.employment.gov.sk/sk/socialne-poistenie-dochodkovy-system/dochodkovy-system/> [1/01/2020].
- VANO, B.: Demografické výzvy na Slovensku na najbližšie desaťročia. Slovenská štatistika a demografia, roč. 29, č. 2 (2019), s. 5 – 13.

Príspevok je súčasťou riešenia grantového projektu VEGA 1/0290/20 Sociálna spravodlivosť a starobné dôchodkové sporenie v Slovenskej republike

FILOZOFIA A VÝCHOVA K SVETOOBČIANSTVU

MAREK STACHOŇ

Faculty of Education
Matej Bel University in Banská Bystrica
Slovak Republic
E-mail: marek.stachon@umb.sk

Abstract:

The article tries to point out the complications with the understanding of cosmopolitanism, with the possibility of education for cosmopolitanism and the importance of philosophy for the mentioned problems. Last but not least, we will also focus on the situation with the individual in the current social conditions in the context of the meaning in the current global processes.

Keywords:

Citizenship, Cosmopolitanism, Education, Man, Philosophy, Reason, Social space.

Obava o vlastný sociálny priestor, v ktorom realizuje človek svoje záujmy a potreby, ho núti usporadúvať vzťahy medzi ľuďmi navzájom tak, aby človek nebol v týchto zámeroch konania obmedzovaný. Za akých podmienok sa toto môže diať? Predpokladá sa tu istá integrita celku a prítomnosť (zákonnej) moci. Skúsenosti s vojnovými tragédiami a obchod posúvajú štáty k väčšej kooperácii a vzájomnosti, avšak ak sa táto kooperácia štátov spreneverí istým pravidlám a princípom, môžu sa vzťahy medzi štátmi dostávať do stavu, že sa začnú správať voči sebe (opäť) nepriateľsky. Kooperácia občanov (občianskych spoločností) na svetovej úrovni je preto výzvou, v ktorej sú možnosti vytvoriť si bezpečné ale aj slobodné podmienky pre život. Toto ale predpokladá občiansku

uvedomelosť. Ako ju dosiahnuť? Výchova k svetoobčianstvu sa zdá byť nevyhnutná a predpokladá znalosť istých sociálnych a politických procesov, ako aj na druhej strane kritické myslenie. V tomto kontexte má filozofia svoj význam a úlohu, čo si naznačíme v tomto článku. Ozrejmíme si vybrané súvislosti objavujúce sa pri probléme svetoobčianstva a pri porozumení procesom súvisiacich s ním. Zároveň tým naznačujeme, k akému svetoobčianstvu by sme mohli byť vychovávaní, respektíve, k čomu nás má výchova k svetoobčianstvu viesť. Okrem toho si všimneme, ako uvažuje o tomto probléme I. Kant na konci 18. storočia a R. Safranski na začiatku tretieho milénia pre uvedomenie si toho, na aké výzvy sa snažíme v kontexte svetoobčianstva už dlho reagovať a čo vôbec znamená svetoobčianstvo vo svojej podstate v serióznych filozofických úvahách.

Pri otázke svetoobčianstva ide teda o spôsob usporiadania vzťahov v celosvetovom rozmere. Ako sa to má diať? Nemecký filozof Immanuel Kant v roku 1790 píše, že „formálna podmienka, pod ktorou iba príroda môže dosiahnuť tohto svojho konečného úmyslu, je to uspôsobenie vzájomných vzťahov medzi ľuďmi, kde je proti porušovaniu slobody vzájomne si odporujúcich ľudí postavená zákonná moc v nejakom celku, ktorý sa nazýva občianskou spoločnosťou; pretože len v nej sa môže uskutočniť najväčší rozvoj prírodných vlôh. Avšak pre takúto spoločnosť, i keby boli ľudia dosť chytrí na to, aby ju vymysleli a dosť múdri na

to, aby sa dobrovoľne podriadili jej moci, by bol potrebný ešte svetoobčiansky celok, t. j. systém všetkých štátov, pri ktorých je nebezpečie, že na seba budú nepriateľský pôsobiť. Bez neho a pri prekážke, ktorú už proti možnosti takéhoto návrhu kladú ctižiadosť, vládychtivosť a túžba po majetku, predovšetkým u tých, ktorí majú v rukách moc, je vojna (z časti taká, v ktorej sa štáty rozdeľujú a rozpadajú na menšie, z časti taká, v ktorej jeden štát si pripája iné menšie štáty a snaží sa vytvoriť väčší celok) nevyhnutná“ (Kant, 1975, s. 214). Tu je potrebné zdôrazniť aj právo, ktoré tvorí prvú záruku, pevný bod, od ktorého sa dajú veci nasmerovať k lepšiemu a hlavne k možnosti byť slobodný, kantovsky povedané, byť slobodný vo svetoobčianskom zmysle. Otázka medzinárodného práva sa v tomto kontexte stala výsostným pojmom, inštitúciou, ktorá umožňuje kooperáciu národov. Bohužiaľ, aj naša doba je svedkom, že z medzinárodného právneho kódexu je niekedy trhací kalendár, prípadne sa jednostranne vysvetľuje a dochádza tak k presadzovaniu partikulárnych mocenských záujmov, čím sa popiera zmysel politickej a občianskej spolupráce na svetovej úrovni a medzinárodný priestor sa zneužíva na spomínané záujmy skupín, vlád. Svetoobčianstvo sa naplňa vtedy, ak ľudské aktivity sa pri vzájomnej kooperácii uskutočňujú so zreteľom na všetkých ľuďoch na tejto planéte. Teda nielen v kontexte záujmu štátov Európy, štátov v USA, či iných hospodárskych a politických zoskupení.

Človek je povolaný k tomu, aby zvládol svoju vlastnú bezprostrednú situáciu vo svete. Je obdarený rozumom, filozofia reflektuje rozumové schopnosti, ich význam pre život, v ktorom ide o to, aby bol príjemnejší, veselší a prinášal človeku blaženosť a pohodlie. Ak by sme nerozumeli spoločenským procesom, ktoré na toto pôsobia, nemohli by sme ich ovplyvňovať. Je dôležité pochopiť, aké sily vládnu v spoločnosti. Michael Hauser pripomína Marxa a síce, že „v spoločnosti vládne iracionálna sila kapitálu, ktorý vystupuje ako hlavný činiteľ v spoločenskom vývoji“ (Hauser, 2014, s. 91). V centre pozornosti má ostať človek a jeho životná situácia. Je dôležité nájsť spôsoby riešenia spoločenských podmienok života, ktoré možno aplikovať v právom sa riadiacej občianskej spoločnosti, avšak aj na ďalšej úrovni vo svetoobčianskej spoločnosti s nutnosťou možnosti pre každého človeka viesť dôstojný život, s per-

spektívou eliminácie sociálnych i vojenských konfliktov, so zachovaním prirodzených práv človeka. Pretože v ľudskom rode je rozvoj nevyhnutný, respektíve pokrok v tomto rode očakávaný, žiadaný. Rozvinúť všetky pôvodné vlohy ľudského rodu znamená dosiahnuť všeobecný svetoobčiansky stav. Takémuto stavu sa približujeme síce pomaly, ale len vtedy, ak disponujeme poznaním a výchovou, ktoré ho umožňujú. Znalec problematiky globalizácie a svetoobčianstva R. Safranski uvádza, že „to, že moderna požaduje vzdelávanie, no nepodporuje vzdelanosť, si ľudia všimli už dávnejšie“ (Safranski, 2006, s. 91). Veľa vedieť, neznamená byť múdry. Tí, ktorí dnes tvoria mienku, ale aj vyučujú, disponujú informáciami, ale nie vedením, poznaním a teda múdrosťou. Je potrebné pracovať s novými generáciami, ale koniec koncov so sebou samými (seba-výchova), aby sa vytvoril základ pre nevyhnutnosť pokrokového a pravdivého zmýšľania o veciach o spoločnosti a vytvorila sa kritická verejnosť.

Áká je tu pozícia filozofa? „Keďže ľudia vcelku nepostupujú pri svojich snaženiach len inštinktívne, ako zvieratá, a predsa nie podľa dohodnutého plánu, ako rozumní svetoobčania, zdá sa, že nie sú možné ani plánovité dejiny o nich [...] pre filozofa neplynú z toho iné poučenie než to, že ak nemôže u ľudí a v ich hre vo veľkom predpokladať vôbec nijaký rozumný, ich vlastný úmysel, nech sa aspoň pozrie, či nemôže v tomto nezmyselnom chode ľudských vecí odhaliť prírodný úmysel“ (Kant, 1996, s. 58). Naozaj je potrebné si uvedomiť, ako budeme vyznievať v očiach ďalších generácií vo vzťahu k zlepšeniu života v spoločnosti. A to nielen lokálne, ale aj globálne. Sme vyzvaní myslieť globálne a konať lokálne. Ako si vlastne máme tvoriť vzťah ku globalite? „Globalita nás čoraz väčšmi unáša k dotyku so skutočnosťou a je ťažké uchovať si suverenitu [...]. Globalizačná hystéria spočíva v tom, že naša schopnosť rozlišovať medzi existenčne blízkym a vzdialeným je znížená či dokonca už úplne zdevastovaná“ (Safranski, 2006, s. 92). Najdôležitejšie je mať vyjasnený vzťah k sebe samému, inak nebudeme môcť recipovať svet ako celok. Paradoxne musíme zdôrazniť zvolanie Goetheovho Werthera: „Vraciam sa do seba samého a nachádzam svet.“... Alebo aj Augustínovo známe: „Nevychádzaj von, vráť sa späť do svojho vnútra, v ľudskom vnútri prebýva

pravda.“ Prvým výsledkom tohto kroku je podstatná vec, totiž pochopenie významu slobody ako svojej, tak aj všetkých ostatných. „Každé individuum je javisko, na ktorom svet hrá svoje predstavenie, na ktorom sa predvádza. Svet bude významný či prázdny zakaždým podľa toho, či je individuum vnímavé alebo nie. Vytvárať globalizáciu je úloha, ktorú možno zvládnuť len vtedy, ak sa neopomenie ďalšia veľká úloha: tvoriť individuum, seba samého. Lebo aj individuum je celok, v ktorom sa dotýka nebo a zem“ (Safranski, 2006, s. 61). Globalizácia je jav, ktorému my dávame konkrétnu podobu a formu. Toto vnímanie a následné poznanie je postavené pred konkrétne spoločenské výzvy. Nemecký filozof píše: „Navyše musí inak chvályhodná dôkladnosť, s akou sa teraz píše súdobé dejiny, predsa len každého prirodzene doviesť k zamysleniu sa nad tým, ako sa začnú naši neskorí potomkovia ujímať bremena dejín, ktoré by sme im chceli po niekoľkých storočiach zanechať. Nepochybne budú hodnotiť dejiny najstarších čias, listiny o ktorých by už mohli dávno neexistovať, len z hľadiska toho, či čo ich zaujíma, totiž toho, čo národy a vlády vo svetoobčianskom zmysle dokázali, alebo v čom škodili“ (Kant, 1996, s. 72). Výchova vychádza ako zo skúsenosti, poučenia sa pre budúce nerobenie chýb, ale vychádza tiež z predstavy, očakávania niečoho želaného a tak výchova má k očakávanému navádzať. „Nechcem tu sledovať krvavú stopu dejín ľudstva – je známa, a predsa nedostatočne. Ako inak si vysvetliť, že filozofi prepisujú ľuďom rozum, ktorý je do istej miery a priori založený na konsenze. Bude potrebné objaviť energie znepriateľovania, exklúzie v samom jadre univerzalistických koncepcií“ (Safranski, 2006, s. 27). Súčasný človek nepotrebuje poučovať a moralizovať. Poučenie vyplýva ale zo skúsenosti. Dejiny sú zápisom ľudských skúseností a v istom zmysle pripomínajú chyby ľudstva.

Načo je nám filozofia? Nato, aby sme mali pojmotvorný prostriedok pre kritické myslenie, ale tiež preto, aby sme mohli disponovať takým myslením, ktoré nám umožní chápať zmysel spolčovania sa, význam tvorby spoločenských vzťahov a smerovať spoločnosť k istým cieľom. Filozofia prináša pojmy, koncepty pre porozumenie nielen dejinám, ale v nich hlavne porozumenie človeku a zmyslu toho, čo, ako a prečo koná. Modernej generácii mla-

dých ľudí „minulosť veľa nehovorila, prítomnosť znamenala život v zaistenom prostredí a budúcnosť sa rysovala bez väčších prevrpení“ (Keller, 2019, s. 81). Práve v nude vidím veľké nebezpečenstvo pre spoločnosť, pre generáciu, ktorá nemá skúsenosť s vojnou, biedou a ťažkými sociálnymi problémami celku. Zdá sa, že súčasný človek si zamieňa životné pohodlie s nudou (prípadne si ich stotožňuje). Nemáme nič, čo by nás niekam smerovalo, tlačilo ďalej a tak je tu na jednej strane naša nevoľňa byť činný, konať aktívne, ale tiež naša ľudská slabosť, inokedy nedostatok rozhodnosti, vedenia, ale aj istá „sociálna hluchosť“ nereagujúca na podnety z okolia ako príčiny nemožnosti zistiť, čo máme robiť. Jedným z prejavov tohto stavu je, že sa spoločnosť hýbe tam, kde chce vymedzená skupina ľudí, nakoľko v sociálnom a politickom zmysle ide o stratu záujmu o angažovanie sa vo veciach verejných. Na druhej strane je potrebné uvažovať nad tým, či tento stav nie je len obrannou reakciou individua voči sociálnym podmienkam života, v ktorých nechce byť zneužívaný či sklamaný, potom, ako sa bude o niečo usilovať a je mu prijateľnejšie na niektoré procesy nereagovať. V každom prípade ide o pomerne nebezpečnú situáciu, ktorá okrem iného svetoobčianske prostredie vôbec neutvára.

Vďaka rozumu môže byť človek svetoobčianom. Atribúty občianstva z Kantovho spisu *Gemeinspruch* – sloboda, rovnosť a samostatnosť sú zároveň predpokladom občianskej zodpovednosti, teda zodpovednosti za celok a vo svetoobčianskom zmysle zodpovednosti za svet. Platia ako požiadavka pre občana, ale v medzinárodnom meradle pre účastníkov medzinárodného diania, suverénne štáty. Kant verí v rozum, avšak ako má tento rozum pracovať, postupovať? Má myslieť tak, aby „nie žil v pohode, ale aby bol hoden života a pohody svojím správaním“ (Kant, 1996, s. 60). No hodné povšimnutia je aj to, na čo sa pýta aj R. Safranski: „Nie je na ústupe ten typ človeka, ktorý si to nezľahčuje, ale zaťažuje sa vedením a zodpovednosťou? Nemení sa naša civilizácia, v ktorej narastá počet ‚singlov‘, na spoločnosť konečných konzumentov, ktorí, odtrhnutí z generáčného reťazca, sa starajú len sami o seba? Kto so zmyslom pre zodpovednosť sa ešte dá zaangažovať do spoločnosti, namiesto toho, aby len konzumoval, čo mu ponúka? Nemá konjunktúru práve paradigma zjednodušova-

nia a uľahčovania si vecí? Módne trendy na nás apelujú: Zbavte svoj život zbytočných vecí! Odporúčajú nám odhodiť duchovný a hmotný balast“ (Safranski, 2006, s. 89). Konzum tu tak znamená byť v centre diania, nevystavovať sa exklúzii a presvedčenie, že je to spoločensky nevyhnutné. „Psychiku mladých ľudí formujú ako tlaky firiem, tak možnosti dané masovou komunikačnou technikou. Žijú prítomnosťou, pretože minulosť je príliš odlišná a budúcnosť príliš neistá“ (Keller, 2019, s. 162). Dodávam, že nie je to len vplyv na psychiku, ale na mentálne rozpoloženie a kognitívne výkony. Filozofovanie je dôležité pre odbúravanie neistoty a orientáciu v súčasnom svete ktorý charakterizuje džungľa sociálnych vzťahov. „Kto si chce v džungli sociálnych vzťahov a prebujnenej globálnej komunikácii vytvoriť čistinu, nezaobíde sa v živote bez múdreho ohraničenia. Kto chce formovať život ako svoj vlastný, musí poznať bod, keď už nedovolí, aby ho niekto formoval a informoval. Ťažkosti pri úsilí ostať samým sebou porovnáva Karl Jaspers so životom na ostrej hrane, z ktorej sa možno zrútiť do čirej agilnosti, alebo vedľa nej do existencie zbavenej skutočnosti“ (Safranski, 2006, s. 93). Džungľu sociálnych vzťahov „dopĺňa“ džungľa informácií a informačných vzťahov. Na problém nárastu a neprehľadnosti informácií upozornil už svojho času M. Weber. Čím viac informácií máme, tým je to kontraproduktívnejšie. Dôležité zistenie podľa mňa uvádza Rudiger Safranski, keď píše: „S každou informáciou prichádza zároveň pocit bezmocnosti. Globalita sa javí ako systémová súvislosť, ktorá funguje tak dynamicky a koniec koncov bez-subjektovo, že pôsobí priamo obscénne, ak niekto upozorní na význam individua“ (Safranski, 2006, s. 61). Nevieme, čo s nimi, alebo nevieme odlíšiť balast od podstatnej veci. Všetko a zároveň nič je podstatné. Uvažovanie sa akoby zužuje na hľadanie spôsobov flexibility a úspechu. Nie sme schopní prekročiť dané spoločenské rámce. Pluralita spôsobuje paradoxne uniformitu, najhoršie uniformitu myslenia. Filozofia má tomuto zabraňovať, je vo svojej povahe proti tomu. Uvažovať v iných premisách nevyhovuje kritériám flexibility a úspechu. Nad tým všetkým stojí pomyselne prirodzená ľudská túžba byť šťastným.

Čo je ale zvláštne, je kvantifikácia šťastia. J. Keller vo svojej zaujímavej publikácii spájajúcej sociologické a sociálno-filozofické postre-

hy, odvolávajú sa na autorov Gaulejac a Hanique, hovoria: „Z hľadiska ideologického je žiaduce šťastie kvantifikovať preto, že merateľné šťastie zodpovedá filozofii neoliberalizmu, ktorá je individualistická, technokratická a utilitaristická. Ak sa má celá spoločnosť podriať financiarizovanej ekonomike, potom je potrebné, aby financie vnútili svoje zákony, svoje kódy, svoje normy a svoj jazyk nielen ekonomickému, ale i sociálnemu systému. Kultúru vyčísliteľných výsledkov, kvantitatívnu evaluáciu je nutné presadiť ako v súkromných firmách, tak vo verejných inštitúciách“ (Keller, 2019, s. 231). Na všetko máme dáta (často účelovo interpretované). Je to hra, akási hra na schovávačku, najlepšie miesto na schovanie sa je za dáta. Nemíňa sa ľudstvo svojmu účelu? Neschopnosť používať rozum samostatne a reflektovať význam reťazca vzťahov v tom najširšom, teda svetoobčianskom zmysle, ale aj neschopnosť čeliť dehumanistickým tlakom vrhá človeka do situácie, v ktorej sme všetci spolu a zároveň každý tak sám. Je tak potrebné zdôrazniť nutnosť inej výchovy, iných prístupov a to nielen v školskom edukačnom procese, ale aj v procese seba výchovy, kedy výchovným aj socializačným činiteľom je aj samotná spoločnosť. Tu platí staré známe kantovské, že človek sa stáva človekom len výchovou. Filozofia je tak nástrojom poľudštenia, učí, vychováva človeka byť človekom. Kant vo svojom spise *Správa o príprave prednášok na zimný semester 1765-1766* aj bližšie vysvetľuje didaktiku výučby filozofovania (nie filozofie)¹ a jej význam, ktorý ale vyznieva v zmysle sociálnom, byť schopným fungovať ako plnoprávny člen spoločnosti, teda k dobrému občanovi, čo si vyžaduje iné kvality, ako byť dobrý človek. Safranski v kontexte pôsobenia výchovy spomína F. Schillera, ktorého *Estetická výchova človeka* bola defenzívnou koncepciou. Obracala sa na tých nepočetných jednotlivcov, ktorí chcú čosi viac ako len pracovať, konzumovať a fungovať; ktorí chcú v sebe rozvíjať „človečenstvo“ – najprv na skúšobnej scéne umenia a potom má aj v ostatnom živote (Safranski, 2006, s. 92). Problémom je aj to že „sa filozofia zaoberá otázkami, ktoré vyplývajú z tej či onej teórie.

¹ Bližšie tento problém analyzujem vo svojom článku *Kant a vyučovanie filozofovania na univerzite*. In: BÉLAS, L. (Ed.). *Kantov odkaz v kontexte filozofickej prítomnosti*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2005, s. 167-174.

Interpretuje teóriu, interpretuje interpretáciu určitej teórie. Nepozera sa na sociálnu realitu, na problémy, ktoré sa tu objavujú. Natláča sa otázka, či práve toto nie je zrušenie filozofie. Filozofia sa uzavrela do vlastného sveta, v tomto smere sa podobá na stredovekú scholastiku. Lapidárne to možno sformulovať nasledovne: ľaví hegelisti chápali zrušenie filozofie ako prechod do skutočnosti, v súčasnej filozofii je to naopak - filozofia sa sama zrušila tým, že sa uzavrela do seba. Výnimky, prirodzene, existujú“ (Hauser, 2014, s. 95). Niekedy sa zdá, akoby filozofia nanovo objavovala svet v jeho neustále sa meniacom výraze. Niekedy pomohli veľké teórie, v súčasnosti v modernej i postmodernej dobe filozofia okrem iného problematizuje i spochybňuje samu seba, ale toto karteziánstvo nie je ničím, čo by malo vyvolávať paniku.

Filozofia hľadá jasné pojmy v nejasných veciach. Na schodisku hlavnej historickej budovy Humboldtovej univerzity v Berlíne som si svojho času prečítal Marxov výrok: „Filozofi doteraz svet rôzne vysvetľovali, ide však o to: zmeniť ho“. Môžeme zmeniť svet bez jeho vysvetľovania? Kto dnes a s akým úmyslom vysvetľuje? Do akej pozície sa posúva občianstvo a aké nároky sa naň kladú? Zdá sa, že sloboda sa javí, ale nie je. Je kompatibilná osobná a občianska sloboda? Je nevyhnutné kritické nazeranie na veci a následné poznanie.

F. Bacon pripomína, že poznanie je moc. Filozofovaním sa vzdáľujeme od bezmocnosti. Od filozofie nečakajme to, čo vo svojej podstate nemôže byť a síce slúžkou mocenských záujmov, cieľov, alebo sa vtesná do niekým určených rámcov. Filozofia je tu preto, aby sme sa nevražili kvôli náboženskému presvedčeniu, nezastrašovali vojnou, neignorovali volanie o pomoc, aby sme sa neocitli pod nadvládou iných, aby sme nezničili planétu, na ktorej žijeme, čelili informačnej vojne, aby sme sa mohli rozhodovať, aký multikulturalizmus chceme, aby sme nachádzali rozumné riešenia a nestratili ľudskú identitu.

Literatúra

- KANT, I.: Kritika soudnosti. Praha: Odeon 1975.
- KANT, I.: Idea ku všeobecným dejinám v svetoobčianskom zmysle. In: KANT, I.: K večnému mieru. Bratislava: Archa 1996.
- KELLER, J.: Společnost věčného mládí. Praha: SLON 2019.
- HAUSER, M.: Kopat do žuly motykou. Rozhovory s Michaelem Hauserem. Praha: Rybka Publishers 2014.
- SAFRANSKI, R.: Koľko globalizácie unesie človek? Bratislava: Kalligram 2006.

Tento odborný text je publikovaný v rámci projektu KEGA 035UMB-4/2018 Rozvoj kritického myslenia žiakov prostredníctvom analytickej diskusnej metódy Philosophy for Children.

NOVOVEKÁ FILOZOFIA: POCHYBNOSŤ A POVINNOSŤ AKO MORÁLNY PRINCÍP

PETER GUSTÁV HRBATÝ

Institute of Philosophy
Faculty of Arts
University of Prešov
Slovak Republic
E-mail: HrbatyP@gmail.com

Abstract:

The paper discusses two important intentions of moral philosophizing within the modern age philosophy. We mean the concept of the morality of doubt and the morality of duty. We perceive both ways of thinking about morality in close connection with the idea of justice. Morality and justice in the works of the modern age philosophers appear analogously as two interconnected virtues of man. This connection can be key in current efforts to determine the limits of human rights as well as responsibilities. Therefore, the main goal of this paper is to try to find an answer to the question: What does the transcendence of moral principles of doubt and duty into the socio-cultural space of modern Western society look like?

Keywords:

Doubt, Duty, Morality, Society.

Úvod

Dobro a zlo sú mená, ktoré označujú naše žiadosti a averzie, ktoré sa líšia podľa rôznych temperamentov, zvykov a učenia ľudí. A rozliční ľudia sa nerozlišujú len vo svojich súdoch v tom, čo je príjemné a nepríjemné zmyslom – chuti, čuchu, hmatu, zraku a sluchu, ale taktiež v tom, čo je v činnos-

tiach všedného života zlučiteľné s rozumom alebo je mu nepríjemné. Dokonca ten istý človek sa v rôznych dobách sám od seba odlišuje a chváli, to znamená, že nazýva dobrým to, čo inokedy haní a čo nazýva zlým. (Hobbes, 2011, s. 62).

Hobbes svojím spôsobom definuje problém pri rozoznávaní dobra a zla. Ide o rozdiely v individuálnom ponímaní dobra a zla v rámci vývinu osobnosti, ale aj o rozdielne chápanie dobra a zla naprieč ľudskou spoločnosťou a kultúrou ako takou. Takže morálne vnímanie sveta a spoločnosti nie je ani stále, ani jednotné, ani sa nevyznačuje presnou definíciou. „Už v stredoveku sa veľa diskutovalo o najvyššom dobre. Takisto by sa bolo vyplatilo opýtať, čo je to najvyššia modrá, najvyššie ragú, najvyššia chôdza alebo čítanie a pod. Každý koná dobro tam, kde môže, a ujde sa mu ho toľko, koľko je schopný sám vytvoriť“ (Voltaire, 1976, s. 73).

Príspevok rozoberá dve závažné intencie morálneho filozofovania v rámci obdobia novovekej filozofie. Máme na mysli koncept *morálky pochybnosti* a *morálky povinnosti*. Pritom oba spôsoby uvažovania o morálke vnímame úzko prepojené s ideou spravodlivosti. Filozofi totiž nevnímajú morálku a spravodlivosť ako dve súbežné – paralelné priamky ležiace vedľa seba. Morálka a spravodlivosť v dielach osvietenstva vystupujú analogicky ako dve vzájomne prepojené cnosti človeka. Toto prepojenie môže byť kľúčovým pri súčasných snahách

o určenie hraníc práv, ale aj povinností človeka. Preto je hlavným cieľom tohto príspevku pokúsiť sa nájsť odpoveď na otázku: *Aký je presah morálnych princípov pochybnosti a povinnosti do sociálno-kultúrneho priestoru modernej západnej spoločnosti?*

Morálka pochybnosti

Začneme priekopníkom pochybnosti. Bacon svoje myslenie síce zameriava na vedecký výskum a spôsob poznávania sveta, lenže pri čítaní *Nového organa* je možné čítať aj v súvislosti s myslením človeka ako takým, morálku nevyvímajúc. Štyri omyly, ktoré Bacon uvádza vo svojom diele *Nové organon*, predstavujú celkom populárnu a notoricky známu časť práce tohto anglického mysliteľa. Práve tieto štyri druhy omylov – idolov (rodu, jaskyne, trhu a divadla) v zásade predstavujú komplex predsudkov získaných z „prírody“ alebo zo spoločnosti, v ktorej bol daný jedinec vychovaný. V krátkosti možno priblížiť podstatu jednotlivých omylov – idolov.

1. *„Idoly rodu majú svoj základ v samotnej ľudskej prirodzenosti a v samom ľudskom rode či pokolení“* (Bacon, 1990, s. 87). V zásade ide o uvedomenie si vplyvu možností, ktoré má človek takpovediac „od prírody“ na jeho myslenie. Neprekonateľnosť týchto omylov pramení zo samotnej podstaty človeka. Možno si však uvedomiť svoje hranice cez naše predispozície a možnosti. V zásade však hovoríme o obmedzení, ktoré je univerzálne platné pre človeka ako živočíšny druh. Človek je skrátka príslušníkom svojho rodu a príslušnosť k hocikakému rodu nesie so sebou ako pozitívne, tak aj negatívne stránky.

2. *„Idoly jaskyne sú idoly človeka ako jednotlivca. Lebo každý jednotlivec má svoju akúsi individuálnu jaskyňu či skrýšu“* (Bacon, 1990, s. 87). Tu máme dočinenia s individuálnymi schopnosťami a možnosťami človeka. Tieto omyly sú platné univerzálne, ale priamo sa vzťahujú na jednotlivca vo vzťahu k jeho spoločenským pomerom, vychovaniu, vzdelaniu, rozhľadu a pod. Samotná spoločnosť pôsobí na človeka, formuje jeho osobnosť a charakter, určuje jeho svetonázor a hodnotový rebríček. To všetko formuje človeka a jeho osobnosť, a môže ho uvrhnúť do rozličných predstáv o svete a sebe samom.

3. *„Idoly trhu nazývame tak preto, lebo vznikli vzájomným dohadovaním v spoločenstve“* (Bacon,

1990, s. 88). Komunikačné problémy sú jedným zo zásadných bariér v postupe vedy. Zmätok, ktorý vzniká na základe nedorozumenia, predstavuje odliv energie, ktorá môže byť uplatniteľná pri praktickom kontakte. Tieto „komunikačné“ problémy sú postavené na nedorozumeniach, odlišnosti jazyka, rôznosti interpretácie toho a istého javu a podobne. Samotný Bacon ich považuje za odbúrateľné

4. *„A napokon sú tu také idoly, ktoré sa do ľudských myslí presahovali z rôznych filozofických učení a z toho, že sa používali nesprávne pravidlá dokazovania“* (Bacon, 1990, s. 88). Zdá sa, že odvolávanie sa na autority, bol problém raného novoveku, avšak doposiaľ s ním máme skúsenosť. Baconova kritika sa vzťahuje na čisté bezmyšlienkovité preberanie ideí a automatickú verifikáciu z toho dôvodu, že tak učinila istá autorita. Pričom je práve zarážajúci spôsob, akým si práve tento omyl našiel svoje miesto na pôde morálky.

Bacon píše o problémoch vo vede a poznaní a v rámci tejto pôdy stanovuje bádateľom novú potrebu; potrebu preverovania doposiaľ získaných poznatkov. Na to, aby človek dokázal preveriť svoje poznatky, je nevyhnutné, aby svoje doposiaľ získané vedomosti spochybnil, resp. jedine spochybnenie svojho pohľadu na svet môže človeka priviesť k novým zisteniam, k novému svetonázoru. Toto platí aj pre morálku. Tu prichádzame k inému velikánovi pochybnosti, k Descartesovi. *„Myslenie? Tu zisťujem, že myslenie je to jediné, čo my nemožno uprieť. Ja som, ja existujem; to je isté! Ale ako dlho? Zrejme tak dlho, ako myslím: pretože by sa mohlo náhodou stať, žeby som načisto prestal byť, keby som celkom prestal myslieť.“* (Descartes 1997, s. 30).

„Dubito ergo cogito, cogito ergo sum!“

Známy výrok; myslím teda som, býva často verejnosti predkladaný v jeho nekompletnej podobe. Závažnou ideou Descartesovho konceptu je pritom primárna príčina myslenia. Na základe čoho viem, že myslím, čo ma o tom môže presvedčiť? Jedine niečo, čo stojí oproti nekritickému a neproduktívnemu stavu rozumu, niečo, čo stojí oproti zaslepenosti a neschopnosti vnímať svet a seba inak. *„To, že som ten, ktorý pochybujem, chápem, chcem, je také zjavné, že niet ničoho, čím by sa to ešte zrejmejšie dalo vysvetliť. Ale naozaj som ten istý, ktorý si predstavujem; aj keby nijaká práve predstavovaná vec nebola pravdivá, ako som predpokladal, sama sila pravdivosti predsa naozaj existuje a tvorí časť môjho myslenia“* (Descartes, 1997, s. 30 – 31).

Najrukolapnejším dôkazom myslenia je teda pochybnosť. Pochopiteľne ide aj o najnáročnejší spôsob, akým človek dokáže zistiť, že myslí. A to v dvoch rovinách: „Príčinou a koreňom takmer všetkého zla vo vedách je len jedno; zatiaľ, čo nesprávne obdivujeme sily ľudského myslenia, a zatiaľ, čo sa nimi vychvaľujeme, nehľadáme to, čo mysleniu skutočne pomáha“ (Bacon, 1990, s. 80). Pochybovať je nepohodlné, bolestivé a nebezpečné. Ak sa človek vyberie cestou pochybnosti, znamená to, že sa pokúša nájsť spôsob, akým uniknúť z Platónovej jaskyne, spôsob, akým si vytiahnuť „konektor“ a vystúpiť z matrixu. Pochybovať značí rozmýšľať inak, ako je zvykom.¹ „Pokroku vo vedách taktiež zabráňujú obyčaje a mravy škôl, akadémií, univerzít a podobných inštitúcií, ktoré sú určené za sídlo učencov, a ktoré sa majú starať o vzdelanie. Prednášky a cvičenia sú totiž usporiadané tak, že sotva niekomu napadne, aby premýšľal a uvažoval o niečom inom, než je tu zvykom“ (Bacon, 1990, s. 130).

Ak chceme dokázať nezávislosť a funkčnosť nášho rozumu, nemáme na výber, musíme pochybovať. Jedine pochybovaním „rozumujeme“. Mať možnosť pochybovať – tak možno u Kanta interpretovať potrebu slobody verejného používania rozumu. „Zo všetkých strán počujem kričať: nerozumejte! Dôstojník hovorí: „Nerozumejte, exercírujte!“ Daňový úradník: „Nerozumejte, plaťte!“ Duchovný: „Nerozumejte, verte!“ (Kant, 1993, s. 328). Spochybníť autoritu, spochybníť svet, spochybníť seba. Pochybovať – to je šanca pre odlišnosť, šanca povedať: „Veci sa majú inak, ako si všetci myslíte.“ Pričom táto šanca je spojená s nutnosťou racionálneho dôkazu: „Veci sa majú inak, ako si všetci myslíte, lebo...“ Čo je to teda pochybnosť? Filozofická metóda uchopenia vlastnej existencie človeka. Metóda, ktorá núti človeka neustále prehodnocovať svoje postoje vzhľadom k novým poznatkom, ktoré sa k nemu dostávajú. Pričom ide o extrémne náročnú metódu. „Filozofia – múdrosť je celkom osobnou záležitosťou filozofujúceho. Má sa jeho múdrosť stať poznaním samostatne nadobudnutým a snažiacim sa univerzálne rozrastať, takým poznaním, za ktoré môže od začiatku na každom kroku prevziať zodpovednosť na základe to-

ho, čo bezprostredne nazerá. Ak som sa rozhodol žiť pre tento cieľ, tak takéto rozhodnutie; ktoré ma jedine môže priviesť k tomu, aby som sa stal filozofom, som si vybral zároveň s tým, že začnem u absolútnej chudoby poznania. [...] Ak sa obraciame k obsahu Meditácií, ktorý nám, dnešným ľuďom, príde tak zvláštny, uskutočňuje sa ním obrat k filozofujúcemu egu v ďalšom hlbšom zmysle, k egu čistých cogitationes. Tento obrat realizuje meditáciou známou, veľmi pozoruhodnou, metódou pochybností“ (Husserl, 1993, s. 8 – 9).

Človek je prinútený pochybovať, tak sám seba dostáva na vratkú pôdu. Ako v takýchto podmienkach hovoriť o „morálke pochybnosti“? Panuje istá tendencia externého zovšeobecňovania pochybnosti. Teda pochybovať je treba v všetkom, čo je okolo človeka – spoločnosť, dejiny, autority... V otázke morálky však je podstatný úplne opačný postup. Ide o konkrétnu pochybnosť človeka o sebe samom – o svojich činoch, hodnotách, živote... Descartes predstavuje obraz takejto morálky v diele *Rozprava o metóde* (2016, s. 23 – 25):

„Prvou zásadou bolo riadiť sa zákonmi a zvykmi mojej zeme a pritom verne zotrovať v náboženstve, v ktorom som bol z milosti Božej od detstva vychovávaný, a vo všetkom ostatnom riadiť sa najumierenejšími a najmenej výstrednými názormi, ktoré vo svojom živote všeobecne uznávajú najrozumnejší ľudia, s ktorými budem musieť žiť.

Mojou druhou zásadou bolo byť čo najviac pevný a rozhodný vo svojich skutkoch a držať sa i najpochybnejších názorov, keď už som sa pre ne raz rozhodol, nemenej vytrvalo, ako keby boli veľmi isté.

Tretou zásadou bolo premáhať vždycky skôr seba, než osud a meniť skôr svoje túžby, než svetový poriadok; a všeobecne si osvojiť vieru, že plne v našej moci nie je nič, len naše myšlienky, takže keď sme vo vonkajších činoch vykonali všetko, čo sme mohli, všetko [ostatné], čo chýba k nášmu úspechu, je pre nás úplne nemožné.

[A napokon] nemôžem urobiť nič lepšie než pokračovať v činnosti, ktorou sa zaoberám, to je venovať celý svoj život rozvíjaniu svojho rozumu a pokračovať, čo možno najviac v poznaní pravdy podľa metódy, ktorú som si stanovil.“²

Štyri kroky, ktoré si Descartes určil pri formovaní svojej morálky – morálky pochybnosti, sú štyrmi krokmi, ktoré by mali prakticky fungovať u občanov v rámci občianskej spoločnos-

¹ Takéto uvažovanie a správanie býva často označované za deviantné – odchyľujúce sa od všeobecnej mienky. Lenže zároveň často hovoríme o funkčnej deviacii, ktorá poukazuje na patologické javy spoločnosti.

² Výber konkrétnych zásad z diela a poznámky učinil Peter G. Hrbatý

ti. A práve preto je spôsob morálneho myslenia, ktorý sme pomenovali ako morálku pochybnosti závažný pri úvahách o občianskej spoločnosti ako o celku. Konkrétne aplikácia descartovských pravidiel je pritom pomerne jednoduchá:

1. držať sa všeobecných spoločenských hodnôt,
2. držať sa vlastných hodnôt,
3. v konflikte hodnôt primárne spochybňovať svoje postoje,
4. tvoriť hodnoty aktívnym rozvojom rozumu.

Väčšinu tejto kapitoly sme venovali prevažne osobnému využívaniu pochybnosti. V rámci roviny osobného využívania pochybnosti upriamujeme pozornosť na prvú osobu jednotného čísla. V tomto prípade treba u Descarta hľadať jasný zámer; písať o morálke ako živej a aktívnej súčasť konkrétneho človeka – mňa. Ja preberám zodpovednosť za tvorbu a praktickú realizáciu svojho života vrátane morálky. Pochybovať o svojich rozhodnutiach, myšlienkach a činoch, značí byť spravodlivý k sebe samému a v konečnom dôsledku aj k svetu. Ak ale poukazujeme na prepojenie morálky pochybnosti a spravodlivosti, nemožno ostať len na rovine jednotlivca. V praktickom chápaní tohto konceptu v spojitosti so spravodlivosťou môžeme odlišiť dve roviny:

Osobné využívanie pochybnosti

Verejné využívanie pochybnosti

Práve takto sa dostávame k rovine *verejného využívania pochybnosti*, ktorá sa stala prakticky základom pre moderné chápanie demokracie. Okrem toho, že by eventuálne mohla existovať možnosť uplatniť Descartovu metódu pochybnosti celospoločensky, zásadný je iný moment. Ide o možnosť občanov pochybovať o správnosti politického rozhodnutia, alebo o rozhodnutí príslušného štátneho orgánu. Táto pochybnosť napokon môže vyústiť do zmeny vládnuceho aparátu, alebo vytvoriť spoločenský tlak na príslušný štátny orgán s nutnosťou zväžiť dané rozhodnutie. Nehodnotíme teraz charakter tejto pochybnosti, ani jej reálny dopad, zásadné je, že verejnosť má možnosť pochybovať. V konečnom dôsledku *verejné využitie pochybnosti* ústi do požiadaviek na slobodu prejavu, zhromažďovania a zrušenia cenzúry tlače. Dôvod je prozaický, žiadny autoritársky režim nepotláča prejav tých, ktorí o daných autoritách nepochybujú. Možnosť verejne

vyjadriť svoju pochybnosť, obavu a znepokojenie je kľúčovým faktorom pre fungovanie demokratického systému. Význam pochybnosti podčiarkuje aj jeden z partikulárnych faktorov ukazujúcich vyspelosť demokracie: Miera dôvery v štátne inštitúcie.

Morálka povinnosti

„Je zrejme, že pokiaľ je súčasťou pojmu „spravodlivosť“ určenie rozsahu a obsahu povinností, vynútiteľných donucovacími prostriedkami, alebo ak sa domnievame, že vzniknuté povinnosti sú a priori vynútiteľné, potom je správne určenie rozsahu a hraníc spravodlivosti obzvlášť dôležité. A určite nás neprekvapí, že práve v tejto otázke panujú veľké nezhody“ (Swift, 2005, s. 23).

Ústrednou postavou pri rozbere *morálky povinnosti* je jednoznačne Immanuel Kant. Podstata morálky povinnosti spočíva v prístupe k človeku – k sebe samému aj k inému ako k účelu, nie ako k prostriedku (Kant, 2004, s. 62). Teda existencia *rozumných bytostí*; iných ľudí a moja vlastná existencia tu nie je preto, aby som ňou niečo – hocičo (nebo, peklo, osvetlenie...) dosiahol alebo niekto iný s touto existenciou nakladal podľa svojho zámeru pre dosiahnutie svojich vlastných cieľov. Účelom existencie je samotná existencia, čisté bytie o sebe a ide o jeden z mála prípadov, keď slovo samoučel nemusí byť vnímané negatívne. Teraz si predstavme svet zložený zo samoučelných existencií, ak chceme dodržať jedinečnosť každej existencie rozumnej bytosti. V takomto prípade nemáme inú možnosť, ako zakotviť svoju vlastnú existenciu pomocou objektívneho zákona – teda pravidla, ktoré platí pre všetky existencie nezávisle od ich konkrétnosti, od subjektívneho bytia. Systematické spojenie ľudí prostredníctvom objektívnych zákonov pre Kanta vytvára nový svet, svet typicky ľudský, tzv. ríšu účelov (Kant, 2004, s. 62). *„Moralita pozostáva zo vzťahu všetkého konania k zákonodarstvu a výlučne tým je možná ríša účelov. Toto zákonodarstvo sa však musí nájsť v každej rozumnej bytosti samej, a musí byť možné, aby pochádzalo z jej vôle, ktorej princípom teda je: nekonať podľa nijakej inej maximy než tej, čo obstoí ako všeobecný zákon, a teda iba tak, aby vôľa mohla prostredníctvom svojej maximy pokladať samú seba zároveň za všeobecne zákonodarnú.“*

Ak maximy vo svojej prirodzenosti nie sú nevyhnutne súhlasné s týmto objektívnym princípom rozumných bytostí ako všeobecne zákonodarných, tak

nevyhnutnosť konať podľa onoho princípu znamená praktické donucovanie, t. j. povinnosť. Povinnosť neprináleží hlavne riši účelov, prináleží však každému jej členovi, a to všetkým v rovnakej miere.“ (Kant, 2004, s. 62 – 63).

Celá táto predstava znie prílišne idealisticky a o jej praktickom fungovaní môžeme pochybovať, ostatne aj Kant to označuje za ideál. Lenže prax nám hovorí, že nejde o surrealistický obraz človeka. Takýto spôsob myslenia v sebe prepája vôľu a povinnosť ako možnosť existencie spoločnosti. Jednoducho povedané: Ak rozumná bytosť chce žiť v spoločnosti iných rozumných bytostí, je povinná dodržiavať zákony, resp. správať sa v súlade s objektívnymi pravidlami spoločnosti. Otázka znie inak: Existuje niečo také, čo by sme mohli označiť za všeobecné zákonodarstvo? Alebo existujú nejaké objektívne pravidlá spoločnosti? A naozaj, ak sa pozrieme na jednotlivé kultúry, v každej z nich nachádzame rozdielne zákony a pravidlá. Už len samotná hodnota človeka a ľudského života naprieč spektrom kultúr a civilizácií je veľmi povážlivá. Čo je teda tým, čo v spoločnosti nazývame „objektívnym“? „Len zákon totiž nesie so sebou pojem nepodmienenej, a to objektívnej, a teda všeobecne platnej nevyhnutnosti, a príkazy sú zákonmi, ktoré sa musia uposlúchnuť, t. j. nasledovať aj napriek náklonnosti“ (Kant, 2004, s. 43). Lenže nie konkrétny zákon, ale zákon a zákonodarstvo ako také. Ak teda hovoríme o tom, čo spája ľudskú spoločnosť bez ohľadu na to, v akej časti sveta človek žije, ak hovoríme o tom, čo je v rámci ľudskej spoločnosti objektívne, tak odpoveďou je zákon, lež nie vo svojej konkrétnosti, ale vo svojej všeobecnosti. Teda zákon, pravidlo, spoločenská konvencia, ktorá v danej spoločnosti predstavuje praktickú aplikáciu ideí spravodlivosti.

Tiež môžeme hovoriť aj o povinnosti k rozvoju krajiny a osobnému vkladu v jej prospech. „Občan je ľudskej spoločnosti dlžný nielen svoj život, ale aj svoje nadanie, je dlžný spoločnosti osudom mu danej alebo ním samým zvolenej. Hovoríme ním samým zvolenej; totiž vo všetkých vládach, ktoré nie sú absolútne tyrancké, môže sa každý člen štátu slobodne vzdať vlasti, ak mu je život v nej príliš na ťarchu, a hľadať si novú vlasť“ (D'Alembert, 1981, s. 100). Takáto povinnosť zaväzuje človeka k aktívnej práci pre rozvoj spoločnosti. Nejde len o to, že niekde žijem a mám možnosť bezpečne sa stretávať s inými ľuďmi. Povinnosť človeka žijúceho v spoločnosti je prispie-

vať k blahu tej ktorej krajiny. „Každý občan, pokiaľ ostáva v svojej vlasti, je povinný vydať „odpočet“, ako využil svoje nadanie, a má ho využiť čo najužitočnejšie“ (D'Alembert, 1981, s. 100). Tento druh morálky povinnosti sa viaže ku konkrétnemu konaniu človeka, v rámci ktorého je prikázané občanovi svojej vlasti neškodiť, nopak byť jej k osahu.

Súčasná spoločnosť vníma povinnosť ako antagonický protiklad vlastného chcenia. Vidíme rozpor medzi chcem a musím. Ak niečo urobiť musím, v zásade to robím preto, lebo nechcem. Som k tomu donútený. Lenže spoločnosť (nielen) v Kantovej optike funguje inak; „Všetky imperatívy prikazujú alebo hypoteticky, alebo kategoricky. Prvé predstavujú praktickú nevyhnutnosť možného konania ako prostriedku na dosiahnutie čohosi iného, čo chceme (alebo čo je možné chcieť). Kategorický imperatív by bol ten, ktorý by predstavoval ako objektívne nevyhnutné nejaké konanie ako také, bez vzťahu k nejakému inému účelu“ (Kant, 2004, s. 40). Z toho vyplýva iná podoba spoločenskej povinnosti: *Musím, lebo chcem*. Alebo inak: *Ak chcem, tak musím*. Lenže, čo chcem? Chcem žiť v spoločnosti, využívať jej výdobytky, požívať ochrannú ruku, istotu bezpečnosti a pokoja, chcem slobodne rozhodovať o svojom živote, o svojich krokoch a o svojich myšlienkach? Tak v tom prípade musím dodržiavať pravidlá a zákony, ktoré mi tieto vymoženosti zabezpečujú. Svojou vôľou existovať v spoločnosti som povinný akceptovať vôľu iného, v rovnakej miere, ako je iný povinný akceptovať moju vôľu. Tento vzájomný, vedomý, dobrovoľný a zároveň povinný sociálny vzťah je tým, čo v praxi nazývame spravodlivosťou. Spravodlivosťou ako nevyhnutne morálnym postojom k druhému, postaveným na vzájomnej vôli žiť spolu, chrániť sa a napredovať. Morálka povinnosti je zároveň morálkou spravodlivosti, pretože v tomto obraze človeka byť morálny = byť spravodlivý. Pristupovať k spoločnosti, k človeku a k sebe samému na základe vôle k všeobecnému zákonodarstvu značí pristupovať k jednotlivým aspektom života spravodlivo. V takomto nastavení človek vníma problémy nie z osobnej perspektívy, ale dokáže sa povzniesť na úroveň všeobecnú, na úroveň účelu, na úroveň spoločenského záujmu. Spravodlivosť ako „objektívny princíp“ existencie spoločnosti v jej obecnej aj globálnej podobe. „Spravodlivosť je základom medzinárodného práva; na národy hľadíme ako na jednotlivcov všeo-

becnej spoločnosti alebo ľudského pokolenia: *Národ je povinný druhému národu tým, čím je jeden človek druhému*“ (Holbach, 1960, s. 121).

Moralita je podmienkou, za ktorej jedine môže byť rozumná bytosť účelom samým o sebe, len jej prostredníctvom je totiž možné byť zákonodarným členom ríše účelov. Teda mravnosť a ľudstvo, pokiaľ je jej schopné, sú tým jediným, čo má dôstojnosť (Kant, 2004, s. 63 – 64).

Ak teda priberieme do úvah hodnotu ľudskej dôstojnosti, môžeme sa legitímne opýtať: Čo človeku ako takému garantuje jeho dôstojnosť? Odpoveďou je dodržiavanie ľudských práv a slobôd. Už samotná existencia práv a slobôd človeka je postavená na istom všeobecnom zákone, nehovoriac o tom, že praktické dodržiavanie ľudských práv je vo svojej podstate prejavom morálky povinnosti. Ak spoločne s Lockeom tvrdíme, že sloboda jedného človeka končí tam, kde začína sloboda druhého – tak problematické môže byť práve stanovenie hranice. Lenže tá môže byť určená všeobecným zákonom a ľudskou dôstojnosťou.

Záver

Novoveká filozofia vytvorila základ pre súčasné chápanie spoločensko-politických pojmov a aj pre ich uplatnenie v praxi. Návrat k týmto ideám môže pomôcť dešifrovať podstatu dnešných spoločenských javov a ich prípadného patologického dopadu na človeka.

Príspevok poskytol rozbor dvoch prístupov k nastaveniu morálky človeka. Písali sme o morálke pochybnosti a morálke povinnosti. Ak sa zamyslíme, tak zistíme, že prezentované postoje sú v podstate filozofickými metódami.

Morálku pochybnosti v praxi odráža tendencia jednotlivca hľadať si vlastný spôsob života, prehodnocovať svoje názory a vytvárať nové hodnoty. Pričom v spoločenskom meradle sa prejavuje ako nástroj demokracie – ako *osobné*, tak aj *verejné využitie pochybnosti*. Dedičstvo novovekých úvah o pochybnosti nachádzame v požiadavkách 19. a 20. storočia nasmerovaných na *slobodu prejavu, zhromažďovania, zrušenie cenzúry tlače* a pod. Ani v 21. storočí nestráca pochybnosť svoj význam pre udržanie občianskej spoločnosti. Práve pochybnosť stojí za výraznými spoločenskými zmenami a je kľúčovým faktorom pre fungovanie demokracie.

Ak teda chceme hľadať praktické ukotvenie morálky povinnosti, nachádzame ho vo všeobecne záväzných medzinárodných právnych dokumentoch, ktoré vo svojej podstate predstavujú vôľu k všeobecnému zákonodarstvu.³ Tieto dokumenty majú až pozoruhodne kantovský charakter práve vo vzťahu k slobode človeka, jeho morálky a dôstojnosti, ale zároveň sa právne akty pokúšajú o uplatnenie praktickej spravodlivosti. Prepojenie musieť a chcieť, ktoré sa zdá byť abstraktom či dokonca oxymoronom, alebo paradoxom stojí v pozadí súčasnej predstavy fungovania ľudských práv. Výsledok je zarážajúci: Prečo človek dodržiava ľudské práva? Lebo chce. Inak je potrebné dodržiavanie ľudských práv vynútiť... spôsobu už nechajme na konkrétne prípady. Táto myšlienka je v celej svojej podstate kantovská.

Literatúra

- BACON, F.: *Nové organon*. Praha: Svoboda 1990.
- D'ALEMBERT, J.: *Eseje o základoch filozofie*. Bratislava: Pravda 1981.
- DESCARTES, R.: *Meditácie o prvej filozofii*. Bratislava: Chronos 1997.
- DESCARTES, R.: *Rozprava o metodě*. Praha: OIKOYMENH 2016.
- HOBBS, T.: *Leviatan*. Bratislava: Kaligram 2011.
- HOLBACH, P. H. D.: *Spoločenský systém*. Praha: Nakladatelství ČSAV 1960.
- HUSSERL, E.: *Kartezianské meditácie*. Praha: Svoboda 1993.
- KANT, I.: *Odpoveď na otázku: Co je to osvícenství?* In *Filosofický časopis*, roč. 41, č. 3 (1993), s. 382 – 383.
- KANT, I.: *Základy metafyziky mravov*. Bratislava: Kaligram 2004.

³ *Charta OSN, Všeobecná deklarácia ľudských práv (1948), Medzinárodný pakt o hospodárskych, sociálnych a kultúrnych právach (1966), Medzinárodný pakt o občianskych a politických právach (1966), Medzinárodný dohovor o odstránení všetkých foriem rasovej diskriminácie (1965), Dohovor o odstránení všetkých foriem diskriminácie žien (1979), Dohovor proti mučeniu a inému krutému, neľudskému a ponižujúcemu zaobchádzaniu či trestaniu (1984), Dohovor o právach dieťaťa (1989), Medzinárodný dohovor o ochrane práv všetkých migrujúcich pracovníkov a členov ich rodín (1990), Dohovor o právach osôb so zdravotným postihnutím (2006), Medzinárodný dohovor o ochrane všetkých osôb pred nedobrovoľným zmiznutím (2006) a i.*

ROUSSEAU, J. J.: O společenské smlouvě. Praha: Právnícké knihkupectví a nakladatelství 1949.

ROUSSEAU J. J.: Rozpravy. Praha: Svoboda 1978.

Sväté písmo. Trnava: Spolok svätého Vojtecha 2006.

SWIFT, A. Politická filozofie. Praha: Portál 2005.

VOLTAIRE, F. M. A.: Filozofický slovník. Bratislava: Pravda 1976.

MYSLENIE MYSLENÍM

Michail Sergejev (ed.): *Russkoje Zarubežie: Antologia sovremennoj filosofskoj mysli*

Boston: M Graphics Publishing, 2018. 380 s.

ISBN 978-1940220932

ONDREJ MARCHEVSKÝ

Institute of Political Science
Faculty of Arts
University of Prešov
Slovak Republic
E-mail: ondrej.marchevsky@unipo.sk

Z iniciatívy a s duchovným zastrešením profesora religionistiky a filozofie Univerzity umení vo Philadelphii Michaila Sergeeva sa v roku 2018 dostáva k čitateľom antologické dielo, podľa slov spomenutého editora venované súčasnému ruskému filozofickému mysleniu, ktoré je produkované za hranicami Ruskej federácie predstaviteľmi ruskej emigrácie.

Určite zaujme grafickým spracovaním obálky, na ktorej dominuje snímok parného plavidla z počiatku minulého storočia. Ako tak zainteresovaného čitateľa napadne otázka, či to je Oberbürgermeister Haken alebo Preussen – v neďalekej budúcnosti toľko „omieľaný“ – tzv. parník filozofov, ktorý prepravil duchovnú elitu Ruska do západnej emigrácie.

Antológia je zostavená z textov písaných v ruskom jazyku, čím sa profiluje aj z pohľadu potenciálnych čitateľov; povedané ináč jej adresátom najskôr bude rusko-jazyčná vedecká komunita a snáď aj laická verejnosť.

Autora predkladanej recenzie nemilo prekvapilo, že o zámere publikácie sa čitateľ môže dozvedieť len v krátkom tézovitom fragmente na obálke diela, ktorý je v identickom znení uvedený aj v predslove zostavovateľa. Dozvie sa však len to, že v antológii nájdeme diela predstaviteľov rusko-jazyčného spoločenstva

z troch kontinentov a ôsmich krajín: USA, Nemecka, Talianska, Švédska, Švajčiarska, Ukrajiny, Číny a Izraela. Autorov, resp. väčšinu nich možno priradiť k historicky dvom posledným vlnám ruskej emigrácie zo 70. a 90. rokov 20. storočia. Antológia si zakladá práve na tom, že ponúka pestrú škálu autorov. Na jej stránkach tak defilujú univerzitní profesori a literárny kritik s pravoslávny duchovným, televízny moderátor spoločne s literátom a hudobníkom.

A tak jazykovou profiláciou, ako aj nejasným zámerom sa publikácia stáva akosi neadresnou, pripomína zbierku úvah, esejistických textov a rozhovorov, ktoré akoby sa mali zachovať len pre samotných autorov, ako spomienka na určitý vzájomný tvorivý okamih. Domnievam sa, že len veľmi ťažko dokážu osloviť širší okruh čitateľov.

Tematicky sa antológia pohybuje na širokej škále filozoficko-teoretických problémov počnúc epistemológiou, cez otázky ontologické, problémy filozofickej antropológie, filozofie náboženstva až po sociálnu a politickú filozofiu; miestami to pripomína náhodný „výber z klobúka“.

Nekonceptný prístup, absencia jednoznačnejšieho predmetu skúmania, rozptyl problé-

mov bez momentu ich vzťahových súvislostí, nie vždy dodáva dielu punc vedeckosti a v neposlednej miere i pútavosti. Na druhej strane nemožno parciálnym príspevkom – prinajmenšom časti z nich – uberať na kvalite a „nedajbože“ pochybovať o miere teoretického uchopenia (nastavenia) analyzovaných problémov.

Texty sú v obsahu zoradené tak, že rešpektujú princíp seniority, o čom svedčia aj biograficko-bibliografické informácie o autoroch pred každým z textov. Z obálky sa čitateľ dozvie, že prvým z významných textov je ten z pera Alexandra Janova, ktorý je označovaný za najstaršieho z autorov a zároveň za „legendu ruskej historiozofie“. Musíme sa „pochtivo“ priznať, že uvedeného autora, kvázi legendu ruskej historiozofie, sme v takejto pozícii nikdy nevnímali. Podľa stanoveného kľúča či princípu seniority antológia končí textom najmladšieho z autorov – Vladimíra Zlatogolova.

Autora predkladanej recenzie a možnože aj ďalších čitateľov prekvapí fakt – s prívlastkom nepríjemne –, že v texte antológie sú využívané odkazy na Wikipédiu, kde zvyčajne ide o neautorizované a v istom zmysle neverifikovateľné údaje. Pôsobí to nevierohodne o to viac, že táto elektronická informačná platforma je využívaná pri opise podmienok a okolností, ba i vecí, ktoré si k emigrácii prinútené osobnosti – filozofi, akademici, umelci (literáti) i publicisti mali či mohli so sebou vziať; povedané ináč, pre takéto informácie bolo možné siahnuť aj k relevantnejším zdrojom, pri ktorých nevznikajú pochybnosti o vierohodnosti poskytovaných informácií. „Zainteresovaným“ by možno napadlo siahnuť napríklad po práci britskej autorky Lesley Chamberlainovej *Parník filozofů*.¹ Udivuje to o to viac, že práve k nútenému odsunu ruskej inteligencie z počiatku 20. storočia sa antológia otvorene hlási, vníma samú seba ako rovnaký hlas migrantov. Koniec koncov je antológia venovaná (zasvätená) exilovým mysliteľom, „tým minulým, ako aj budúcim“. Zdá sa mi, že Wikipédia nie je prostriedkom prezentácie a náležitého uznania

minulosti a ani hodnotnou výzvou pre budúcnosť.

Rozpaky čitateľa nad editorskou a vlastne i vedeckou férovosťou antológie môže vyvolať publikovanie textu „živej legendy“ ruskej emigrácie A. Janova nazvaný *Pre "večné" samoderžavie, pre spor, pre knihy, pre život*. Ide o opätovné vydanie rozhovoru medzi A. Janovom a M. Arkadievom, ktorý bol prvýkrát publikovaný v časopise *Snob* 13. januára 2018. Predstavuje proeurópsky ladené úvahy o *oteplení* (оттепель), ktoré prichádzajú na sklonku všetkých veľkých ruských epoch; niekedy vedie k zmenám novej kvality života (príkladom by tu malo byť obdobie Petra I. Veľkého) alebo oteplenie, zámer všestrannej obnovy kolabuje v regrese návratu k diktatúre. V takomto zmysle je vnímaná aj éra cárskeho absolutizmu, ktorá viedla k dvom revolúciám na začiatku 20. storočia a následne k stalinistickej diktatúre, resp. samovláde strany boľševikov. Ako príklad uvedených tendencií je prezentovaný aj nástup V. V. Putina k moci po páde ZSSR po búrlivých jecinovských *deväťdesiatkach*, ktoré autori vyššie zmieneného rozhovoru vydávajú za jedno z *oteplení*. Koniec dominancie vlády V. V. Putina ako „prázdnej doby“ (s. 23) – odhadovaný spolubesedníkmi na rok 2020 – znamená pre exilových historikov koniec dejín ruského samoderžavia, ktoré započalo rokom 1560 a viaže sa k vláde Ivana IV. (Ivana Hrozného). Putin je pochopený ako symbol agónie samoderžavia a nádeje nového *oteplenia*. Diskutéri – autori vyjadrujú presvedčenie (s. 18), že ak sa Rusko nezmení – v zmysle proeurópskom –, stane sa *archaickým ostrovom v mori európskej civilizácie*, ktorému budú prislúchať prívlastky ako skazený či defektný. Práve jeden z týchto účastníkov diskusie – Alexander Lvovič Janov – je považovaný za toho, kto chce slúžiť a pomôcť novým ruským Európanom.

„Sprístupnenie“ materiálu, ktorý už bol publikovaný a pôvodne vznikol s iným zámerom, sa netýka len uvedeného rozhovoru s A. Janovom. Hneď ďalší text Igora Jefimova je totiž kapitolou z jeho práce *Fenomén vojny*, ktorá mala byť publikovaná tiež v roku 2018.

Osobitosťou spomenutej knižnej publikácie I. Jefimova je fakt, že predstavuje vlastne návrat k témam a otázkam, ktoré pred rokmi zachytil v iných svojich prácach. Text kapitoly, ktorý je publikovaný v antológii považujem za vecne akceptovateľný, pomerne prístupne na-

¹ Dielo L. Chamberlainovej – *Parník filozofů*. *Lenin a vyhnání inteligence* – sa vracia k udalosti z roku 1922, keď na pokyn diktátora Stalina V. I. Lenin pripravil zoznam 160 renegátov marxizmu či zradcov boľševickej revolúcie, ktorí na dvoch parníkoch („parník filozofov“) museli v tom istom roku opustiť sovietske Rusko.

písaný, no v zásade ničím originálny výklad transformácie poľnohospodárskej na priemyselnú výrobu. Doložím snád', že tento akoby návrat k „industriálnemu nevoľníctvu“ spadá do procesov modernizácie Ruska započatého v druhej polovici 19. storočia, pričom modernizácia ako taká mení konfiguráciu síl v spoločnosti, resp. vo svete, „podpíše sa“ pod celú reťaz vojnových konfliktov štátov (impérií), Rusko nevynímajúc. Neotrela a zaujímavovo pôsobia v uvedenej knihe, resp. antológii poznámky o podobách iracionálnej nenávisti, ktoré literárne zachytili F. Kafka či V. Nabokov.

Podobne aj *Kultúra a kultúry* Anatolija Achutina, teda ďalší z textov antológie, je v zásade jedna z jeho prednášok z roku 2007. Predstavuje dejinnú a filozofujúcu sondu do pojmu kultúra; je interesantnou úvahou autora o F. Petrarcovi kvázi stredovekom mníchovi a zároveň významnej postave novej a provokujúcej, na svetských základoch formujúcej sa humanistickej kultúry.

Za rovnako výraznú „sondu“ v zmysle adresného ponoru možno označiť aj text literárneho historika, kulturológa, teoretika filmu a filozofického antropológa pôsobiaceho v Nemecku Igora Smirnova.² Tentoraz ale ide o text pôvodný, napísaný výlučne pre potreby antológie. Za predmet „sondáže“ si Smirnov vyberá motívy racionálnej a emočnej kreativity človeka a tiež afektívneho správania z pohľadu filozofickej antropológie.

Z talianskeho prostredia sa čitateľovi pôvodným textom prihovára Vladimir Zelinskij. Jeho text je koncipovaný ako odpoveď na legendárny a kontroverzný *Prvý filozofický list* P. J. Čaadajeva, ktorý bol publikovaný v roku 1836 na stránkach moskovského časopisu *Teleskom*. Predstavuje aktualizujúce historické a filozofické zamyslenie sa nad tými „prekliatymi otázkami“ ruskej identity, ktoré inicioval svojim listom práve Čaadajev. V mimoriadnej miere sa zaujíma o stav ruskej duchovnosti.

Asertívnym hlasom prehovoril *O konci dejín filozofie* autor, ktorý veľkú časť svojej profesionálnej kariéry spojil s univerzitami v Jerevane a v Bazileji, Karen Svasian. Už samotným názvom formuluje problém, ku ktorému má by-

tosťnú potrebu vyjadriť sa, resp. k problému, ktorý v menšej alebo výraznejšej podobe vo filozofii rezonuje nejaký ten čas. Svasian ponúka provokatívne uvažovanie založené na rozdieloch medzi filozofovaním a filozofiou. Z jeho pohľadu je filozofovanie niečím iným než filozofia. Filozofovanie je oživujúcou tvorivou činnosťou, ktorá je vlastná človeku a dokáže potlačiť „zvrátenú“ filozofiu, ktorá je pre Svasiana zastúpená akademickou filozofiou. Exemplárnym príkladom je pre Svasiana nemecká filozofia po druhej svetovej vojne s „velením v Berlíne“ (s. 132). Koniec, ba priam smrť filozofie je z pohľadu autora živým filozofickým problémom aj preto, že je neschopná objasniť fundamentálne metafyzické problémy tradičnými filozofickými prostriedkami. Nie je schopná nájsť jednotiaci motív v mnohosti sveta. Nakoľko je niečo také možné? Nevyčíta Svasian filozofii niečo, čo je mimo jej možností? Aj toto pýtanie iniciujú Svasianové úvahy.

Budem sa opakovať, ale lektúra antológie na spôsob recenzného zamyslenia vyvoláva isté rozpaky. Ak šlo jej zostavovateľovi a aj samotným autorom predstaviť celú škálu problémov, na ktoré ruské filozofické myslenie v zahraničí nerezignovalo, nazdávam sa, že nejde ani len o „pokusnú“ sondu do dominantných či vôbec trendov v ruskom myslení.

V rozhovore s americko-ruským historikom A. Janovom (s. 22) zarezonuje otázka: „Nebojíte sa, že súčasný čitateľ jednoducho odignoruje Vašu knihu ako nerelevantnú?“ Zaujímalo by ma, či si editor antológie, samotný M. Sergeev, položil takúto otázku. Možno si ju ani nekládol. Mohol by totiž pripustiť reálnu hrozbu v podobe jej prísne kladnej odpovede. To by určite nepôsobilo motivačne ani pre zostavovateľa a (ako) autora, ani pre ďalších jeho rovnako zmýšľajúcich prispievateľov.

² Ak by niekomu napadlo prepojenie na súčasného riaditeľa Inštitútu filozofie Ruskej akadémie vied profesora Andreja Vadimoviča Smirnova, tak ide len o náhodnú príbuznosť jedného z najrozšírejších ruských priezvisk vôbec.

ZELENÉ KLAMSTVO: ZÁCHRANA SVETA AKO VÝNOSNÝ OBCHODNÝ MODEL

Kathrin Hartmann

Bratislava: Premedia, 2020. 192 s.

ISBN 978-80-8159-815-9

RÓBERT KIRÁLY

Institute of Political Science
Faculty of Arts
University of Prešov
Slovak Republic
E-mail: robert.kiraly@smail.unipo.sk

Problematika ochrany životného prostredia sa posledné roky stáva čoraz viac diskutovanou témou nielen v laických, ale aj odbornovo-vedeckých kruhoch. Hrozba blížiaceho sa klimatického kolapsu, strata biodiverzity, znečisťovanie všetkých zložiek ekosystému či extrémne výkyvy počasia sa pomaly, ale isto, stávajú každodennou súčasťou našich životov. Kým tlak zo strany vedeckých autorít a občianskej spoločnosti narastal už niekoľko rokov, mnohí kľúčoví politickí predstavitelia najväčších znečisťovateľov či nezodpovedné nadnárodné korporácie sa za vidinou zisku nebránili masívne poškodzovať prírodu, alebo dokonca aj samotné ľudské práva. Mnohokrát sa tým ani netajili. V knižných a internetových zdrojoch nájdeme množstvo negatívnych dôsledkov agresívneho kapitalizmu. Fenomén tzv. zeleného klamstva, resp. „greenwashingu“, nás však stavia do roviny novej problematiky, proti ktorej sa konečný spotrebiteľ dokáže ubrániť len veľmi ťažko.

Nemecká autorka Kathrin Hartmann prichádza s publikáciou, ktorá odhaľuje pozadie rôznych politicko-korporátnych machinácií, ktorých primárnym cieľom je uviesť spotrebiteľa do „zeleného“ omylu. Posledné roky môžeme vidieť v obchodných centrách a reklam-

ných šotoch viaceré pútače zobrazujúce biopotraviny, oblečenie z recyklovaného materiálu, technológie šetrné k životnému prostrediu a ďalšie výrobky bežnej spotreby, ktoré odrazu získali rôzne druhy ekologických certifikátov. Nadnárodné korporácie sa snažia spotrebiteľa silou reklamy presvedčiť, že svet sa dá zachrániť vďaka nakupovaniu správnych výrobkov. V mnohých prípadoch sú však tieto výrobky len klamlivou pomôckou greenwashingu.

Hartmann na konkrétnych príkladoch prvej kapitoly dokazuje, akým spôsobom môže byť spotrebiteľ uvrhnutý do „zelenej nevedomosti“. Napriec textom ukazuje, ako známe potravinárske, energetické či módné značky pristúpili na ekologicko-populárnu vlnu, avšak ich praktiky a výrobky ani zďaleka nezosobňujú princípy trvalej udržateľnosti. Známe spoločnosti ako McDonald's, Nespresso, Adidas, KiK, Lidl, H&M či Tchibo vďaka premyslenému marketingu dokážu uviesť do klamu aj samotných politických predstaviteľov.

V súčasnosti podľa Hartmann už máme množstvo marketingových firiem, ktoré dokážu z imidžu ropnej spoločnosti vytvoriť imidž trvalo udržateľnej ekologickej firmy, ktorá chráni planétu Zem. Tento greenwashing sa deje aj napriek tomu, že tzv. ekologický dlh je

z roka na rok vyšší a prichádza skôr, pričom v mnohých prírodných zdrojoch sme už prekročili surovinový zlom. Dané spoločnosti sa aj napriek tomu neboja do svojich praktík zahrnúť aj verejne známe osobnosti, hercov, spevákov či iných influencerov, ktorí posilnia dojem ekologickosti a pravdovravnosti ich značky. Nezáleží im však na tom, že mnohé zelené certifikáty sú de facto falošné, pričom napríklad firmy ako Nespresso masovo porušujú ľudské práva pri pestovaní kávových bôbov. Tieto kvázi zelené firmy sa prostredníctvom cieľenej ekologickej reklamy snažia u spotrebiteľa navodiť dojem, že bojujú proti hrozbám, na ktorých sa však sami deň čo deň podieľajú.

V rámci druhej kapitoly autorka konkrétnym spôsobom poukazuje na „zelené“ klamstvo ropnej spoločnosti BP, ktorá masívnym spôsobom v roku 2010 znečistila oblasť Mexického zálivu počas ropnej havárie. Jej greenwashingová kampaň pritom bola revolučná. Koncern sa pokúšal predstaviť spotrebiteľovi, že ťažba ropy je ekologickou záležitosťou a že BP predáva zelený benzín. Skoro zo dňa na deň sa ropný gigant premenil na „priekopníka obnoviteľných zdrojov energie“ (Hartmann, 2020, s. 33).

Bezprecedentný úhyn fauny a flóry ekosystému Mexického zálivu len podčiarkol nezodpovednosť ropného giganta, ktorý celkovú škodu ani neodstránil. Naopak, prostredníctvom zhadzovaných chemických látok na čistenie ropy (tzv. corexitov) zapríčinili ešte väčšiu ekologickú katastrofu, pričom chemikálie spôsobili veľké zdravotné ťažkosti aj pre tamojších dobrovoľníkov pracujúcich na čistení zálivu. Aj táto tragédia ale dokázala byť zamaskovaná greenwashingovou technikou a tak škody na ekosystéme a miestnej ekonomike závislej od lovu morskej fauny ďaleko presahovali výdavky spoločnosti BP na nápravu ropnej havárie. Aj z toho dôvodu tamojší experti nazvali túto katastrofu „Černobyľom pod vodou“ (Hartmann, 2020, s. 35). Ani táto tragédia však neprimäla mnohých ľudí k tomu, aby začali proti ropnému priemyslu bojovať. V konečnom dôsledku totiž ropu a jej deriváty potrebujeme skoro všetci.

Tretiu kapitolu nemecká autorka venovala problematike plastového znečistenia. Práve boj s plastovými výrobkami sa čoraz viac stáva terčom stratégie greenwashingu. V kapitalistickej spoločnosti založenej na masívnej výrobe

a spotrebe je však riešenie zníženia spotreby plastových výrobkov zo strany spotrebiteľa príliš nekomfortné, a tak spoločnosti prichádzajú s vlastnými výrobkami, ktoré majú navodiť dojem bojovníkov proti plastovému zamoreniu.

Takými firmami sú aj známe módné značky (napríklad G-Star), ktoré ponúkajú rifle či iné druhy oblečenia z recyklovaného plastového odpadu. Myšlienka znie výborne, avšak aj pri výrobe takýchto typov oblečenia vzniká veľké množstvo vedľajšieho odpadu, pričom ide len o jednu z mnohých iných neekologických kolekcí, ktoré dané firmy ponúkajú. Ide teda o jasné zavádzanie spotrebiteľa, ktorý kúpou plastových riflí nadobudne dojem, že zachraňuje svet. V skutočnosti len podporuje korporátnu módnou značku, ktorá pri výrobe oblečenia porušuje ľudské práva v rámci dodávateľského reťazca v krajinách globálneho Juhu, pričom za sebou zanecháva aj veľkú uhlíkovú stopu.

O tom, že jedine zníženie spotreby zníži odpad a uhlíkovú stopu hovorí aj organizácia Greenpeace. Tá v kontexte tzv. fast-fashion dokonca hovorí o „kolapse spotreby“, nakoľko v súčasnosti je v obehu viac odevov, ako kedy svetové obyvateľstvo vynosí. Summa summarum, ako píše samotná Hartmann (2020, s. 54 – 55): „najlepšie ‘oceánske’ džínsy sú tie, ktoré sa vôbec nevyrobia. Tento banálny poznatok sa však nevelmi hodí k vzrušujúcim rozprávkam o záchrane sveta, ktoré firmy potrebujú.“

Fenomén nadmernej spotreby a greenwashingu v západných kapitalistických spoločnostiach je však len posledným článkom reťazca. Na jeho začiatkoch sú totiž chudobní ľudia pracujúci v nebezpečných podmienkach za nízku mzdu, pričom firmy im zároveň masívne odčerpávajú prírodné zdroje. O tomto negatívnom spôsobe výroby sa zmieňujú aj profesor medzinárodnej politiky vo Viedni Ulrich Brand či berlínsky profesor spoločenských vied Marcus Wissen. Tí v tomto kontexte hovoria o tzv. imperialistickom spôsobe života (*Imperialie Lebensweise*), kedy za účelom udržania nadprodukcie a nášho konzumného spôsobu života zneužívame lacnú pracovnú silu a prírodné zdroje z krajín globálneho Juhu (Hartmann, 2020, s. 59). Autorka tak podľa nášho názoru správne poukazuje na nebezpečný a trvalo neudržateľný spôsob výroby, ktorý

je v západných spoločnostiach „zaobalený“ ekologickou stratégiou greenwashingu. Spotrebiteľ tak nevedomky podporuje to, proti čomu sa rozhodol kúpou daného výrobku bojovať.

Zelené klamstvo však týmito tvrdeniami ani zďaleka nekončí. V ďalších kapitolách autorka upozorňuje na nebezpečenstvo „ekologicky certifikovaného“ palmového oleja. Súčasťou tohto greenwashingu je dokonca aj samotná EÚ, ktorá stále podporuje tzv. biopalivá, ktorých súčasťou je často aj samotný palmový olej. Jeho najväčší vývozca – Indonézia – pritom nelegálne vypaľuje tamojšie lesy a zabíja tak jedinečný ekosystém, ktorého mnohé zložky nemajú zastúpenie nikde inde vo svete.

Ako Hartmann správne poukazuje, nič také, ako trvalo udržateľná výroba palmového oleja jednoducho neexistuje. Kvôli rastu spotreby a energetickej náročnosti vyplývajúcej z používania biopaliva jeho spotreba každým rokom narastá, a firmy tak musia vyklčovať čoraz väčšie množstvo lesov. Postihnutí touto výrobou sú aj tamojší maloroľníci, ktorí uviazli v tzv. nukleoplazmatickom systéme. Ide o fenomén, kedy je maloroľník donútený odstúpiť svoje zvykové práva na pôdu firmám, ktoré mu za odmenu dovoľia obrábať dva hektáre pôdy s olejovými palmami na okraji (plazma) plantáže (nucleus), plus získa pol hektára pre svoj dom a záhradu. Takýmto spôsobom si firmy získajú lacnú pracovnú silu, aby mohli predávať palmový olej krajinám po celom svete. O dôsledkoch na prírodu a životy maloroľníkov sa však už nehovorí.

Autorka vo svojej kritike zachádza ešte ďalej a takéto správanie nadnárodných korporácií (a niektorých štátov) označuje ako „zelený kolonializmus“. V tomto kapitalistickom systéme zeleného kolonializmu sa však stále nájdu politickí zástupcovia, ktorí ho podporujú. Podporovatelia voľného trhu odmietajú akékoľvek regulácie, ktoré by viedli k narušeniu medzinárodného obchodu a kapitálu. Podľa ich názoru si má spotrebiteľ sám zvoliť to, aký výrobok si kúpi. Spoliehať sa pritom má na samotné spoločnosti, ktoré mu sľubujú ekologicky nezávadný výrobok vyrobený s ohľadom na princípy trvalej udržateľnosti. Čo ale v prípade, ak firmy na základe využitia greenwashingu spotrebiteľa zavádzajú?

V súčasnosti existujú mnohé medzinárodné dokumenty, dokonca aj na úrovni OSN, ktoré

majú za úlohu regulovať nezodpovedné správanie nadnárodných spoločností. Autorka však správne poukazuje na to, že tieto dohovory sú často málo ambiciózne a čo je najväčší problém, sú na dobrovoľnej báze s veľmi malými sankciami v prípade ich porušovania. V zásade tak platí, že aktuálne nemáme politickú vôľu a komplexnú legislatívnu ochranu prírody a pracovníkov v oblasti globálneho Juhu, ktorý zápasí s agresívnym kapitálom. Mnohé firmy tak odmietajú aplikovať tie princípy trvalej udržateľnosti, ktoré by poškodili ich ekonomické záujmy.

Ničenie vzácnych lesov v Brazílii za účelom získania poľnohospodárskej pôdy pre chov hovädzieho dobytku, zneužívanie maloroľníkov v Indonézii na pestovanie olejových paliev, vykorisťovanie pracovníkov nadnárodných módnych značiek v ázijských krajinách či drancovanie prírodných zdrojov v Afrike. To všetko sú dôsledky zeleného kolonializmu, kapitalizmu a západného spôsobu života, ktorý je postavený na masívnej spotrebe a výrobe.

Pod pláštom ekologickej reklamy a certifikátov s nízkou výpovednou hodnotou firmy dokážu svoje podnikateľské aktivity rozširovať, čo má za dôsledok ešte väčšie drancovanie prírodných zdrojov, zneužívanie ľudskej pracovnej sily a v neposlednom rade aj porušovanie práv domorodých občanov.

O tom, že táto problematika má systémový prívlastok, hovoril aj ekvádorský profesor ekonómie na univerzite v meste Quito, Alberto Acosta: „ak majú všetky bytosti na našej planéte viesť dôstojný život a má medzi nimi nastať harmonická rovnováha, musíme sa seriózne usilovať prekonať kapitalizmus. Na to však musíme vytvoriť emancipačné alternatívy vnútri kapitalizmu, ktoré by mohli poslúžiť ako podklad na jeho prekonanie“ (Hartmann, 2020, s. 163). Acostove tvrdenia podporujú aj ďalšie idey. Ako uvádza Jean Ziegler, tzv. planetárne občianske spoločnosti už existujú. Ide o myšlienky pozitívnej globalizácie bez rastu, kumulácie kapitálu a vykorisťovania. Ak sa tieto a im podobné princípy začnú aj reálne uplatňovať, môžeme byť svedkami postupnej transformácie z neudržateľného vykorisťovania ľudí a prírody na trvalo udržateľné hospodárstvo (Tamže, s. 163).

Ako však uvádza aj samotné posolstvo Hartmannovej knihy, dôležitú rolu tu zohrávajú aj samotní spotrebiteľia a štát. Bez aktívneho

zapojenia týchto zložiek systému bude aj naďalej pokračovať agresívna dominancia globálneho Severu, na čo v konečnom dôsledku doplatíme my všetci. Ľudstvo by si malo dať za cieľ dospieť ku globálnej spravodlivosti a zastaviť proces ekocídy, ale aj procesy genocídy domorodého obyvateľstva mnohých latinskoamerických, afrických a ázijských krajín.

Autorka sa tak snažila prispieť ku globálnej diskusii o trvalej udržateľnosti naozaj svojším spôsobom. Kým mnohí autori sa venujú dôsledkom klimatickej krízy a odpadovej problematike, Hartmann pristúpila na problémy životného prostredia z pohľadu fenoménu zeleného klamstva, o ktorom sa aj v prostredí Slovenska hovorí doposiaľ len veľmi málo. Čitateľia tak majú možnosť nazrieť za oponu nadnárodných korporácií, ktoré sa za účelom zisku neboja otvorene klamať o svojej zmene vo vzťahu k drancovaniu prírodných zdrojov a ľudského kapitálu.

Spotrebitelia sa po prečítaní tejto knihy budú mať viac na pozore pred tzv. greenwashingom, ktorý pomaly ale isto zahľcuje mediálno-reklamný priestor s cieľom presvedčiť konečného konzumenta, že nie je nutné obmedziť svoju spotrebu, ale dôležité je kupovať tie správne výrobky. Samozrejme, nakupovať výrobky od firiem zodpovedných za katastrofálny stav globálneho ekosystému a ľudských práv v rozvojových krajinách – len so zeleným certifikátom a s prísľubom, že robia všetko preto, aby do budúcnosti zlepšili svoje podnikateľské metódy v krajinách globálneho Juhu.

POLISH-UKRAINIAN SCIENTIFIC COOPERATION DURING COVID-19 PANDEMIC: REPORT FROM THE CONFERENCE “*THE CRISIS OF CONTEMPORARY SECURITY SYSTEM: IN THE SEARCH OF A NEW INTERNATIONAL ORDER*”

PAULINA SZELĄG

Department of International Relations
Institute of Social Sciences and Health Protection
The East European State College in Przemyśl
The Republic of Poland
E-mail: p.szelag@pwsu.edu.pl

The COVID-19 pandemic has a huge impact on many spheres of human beings' life. One of this sphere is an international scientific cooperation. Since March 2020, most of the international conferences, seminars and symposiums in every part of the world have been cancelled or postponed. The Conference entitled *The Crisis of Contemporary Security System: In the Search of a New International Order* was one of them. The third edition of this annual scientific event that for the first time was organized in 2018 and each year gathered approximately seventy scientists mostly from Poland and Ukraine was scheduled in Lviv on 2-3 April 2020.

Due to the national restrictions related to COVID-19 pandemic in Ukraine and Poland, the Organizers of the Conference decided to postpone it to 25-25 September 2020. However, in September 2020 the COVID-19 pandemic was still a threat to health and life for potential participants. As a result, the Organizers made a decision to arrange instead of stationary conference an on-line one.

The above-mentioned on-line Conference *The Crisis of Contemporary Security System: In the Search of a New International Order* was organized by the Faculty of International Relations of the Ivan Franko National University of Lviv, the Center for International Security and Partnership in Lviv, the Institute of Political Science and International Relations (Faculty of International and Political Studies) of the Jagiellonian University in Kraków, the Strategic Program Excellence Initiative at the Jagiellonian University FutureSoc PRA, Global Trends Lab (GTL), the East European State College in Przemyśl, Polish Society for International Studies, the Center for International Security and Partnership in Lviv. For the first time the Conference was a one-day event and took place on 25 September 2020. All the thirty-six participants, who decided to take part in the Conference was invited by the Organizers to join to the created conference rooms in Microsoft Teams.

During the Opening Ceremony of the Conference *The Crisis of Contemporary Security System: In the Search of a New International Order*,

the representatives of the Organizers such as: prof. dr hab. Wołodymyr Kaczmar (Vice-rector of the Ivan Franko National University of Lviv), Barbora Maronkova (Director of the NATO Information and Documentation Center in Ukraine), dr hab. Paweł Laidler, prof. UJ (Dean of the Faculty of International and Political Studies of the Jagiellonian University in Kraków), dr hab. Marta Soniewicka (Coordinator of the Strategic Program Excellence Initiative at the Jagiellonian University FutureSoc PRA), prof. dr hab. Markijan Malski (Dean of the Faculty of International Relations of the Ivan Franko National University of Lviv, Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of Ukraine) made their opening speeches. They concentrated on the role of their institutions in scientific research. Each of them also stressed the need of the research in Polish and Ukrainian cooperation. Polish and Ukrainian scientists also emphasized that the annual Conference devoted to the international relations and security studies is a platform of exchanging the outcomes of the research and points of views on security issues not only in East-Central Europe but also in the different part of the world.

After the Opening Ceremony, the participants of the Conference joined to the one out of five conference rooms. The languages of the Conference were: Ukrainian, Polish and English.

The thematic panels concerned: contemporary determinants of the international security system, security challenges and threats at the regional level, Ukraine and Poland in the European security system, political and legal, socio-economic and cultural aspects of international security, new forms and threats to international security. This wide range of topics made that the Polish and Ukrainian scientists and practitioners had a chance to exchange the outcomes of the research conducted in different scientific fields. As a result, they presented papers in the field of i.a. political science, security studies and law. Most of the papers were related to the widely understood security. These aspects undertook i.a.: dr hab. Ryszard Machnikowski, prof. UŁ (University of Lodz),

dr hab. Eugeniusz Cieślak, prof. UPH (Siedlce University of Natural Sciences and Humanities), dr Agnieszka Pieniżek (The East European State College in Przemyśl), dr hab. Izabela Oleksiewicz, prof. PRz (Rzeszow University of Technology). The panelists such as: dr Natalia Horiń (The Ivan Franko National University of Lviv), mgr Jacek Karakulski (Jagiellonian University in Kraków), mgr Swiatosław Kawyn (The Ivan Franko National University of Lviv), dr Paulina Szelağ (The East European State College in Przemyśl) focused on the international organizations as a guarantees of security. The Conference enabled researchers such as: dr Jewhenia Horiunowa (Taurida National V.I. Vernadsky University), Alina Peniukowa (The Ivan Franko National University of Lviv), dr Magdalena Lisińska (Jagiellonian University in Kraków) to present their point of views to the contemporary security issues in Ukraine, Belarus, and Bolivia.

In addition, some of the scientists i.a.: dr hab. Piotr Bajor (Jagiellonian University in Kraków), dr hab. Marek Czajkowski, prof. UJ (Jagiellonian University in Kraków), dr Jana Pawko (Korecki Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine), dr Zbigniew Bednarek (University of Łodz), Mariina Semenkowa (Iwan Czerniachowski State University of Defense), dr Tomasz Łachacz (Police Academy in Szczytno), mgr Małgorzata Kocharńska (Polish Naval Academy of the Heroes of Westerplatte) during the Conference presented the papers connected with the new threats and challenges such as: COVID-19 pandemic, space security, climate change, migrations etc.

The Conference *The Crisis of Contemporary Security System: In the Search of a New International Order* is a proof that even during COVID-19 pandemic thirty-six scientists and practitioners from Poland and Ukraine, located in: Lviv, Kraków, Kyiv, Łódź, Lutsk, Przemyśl, Ostroh, Siedlce, Simferopol, Gdynia, Warszawa, Katowice, Rzeszów, Szczytno can organize valuable scientific event to show the results of their research and maintain the scientific cooperation.

MLADÝ EURÓPAN 2020

MATÚŠ ŽAC

Institute of Political Science
Faculty of Arts
University of Prešov
Slovak Republic
E-mail: matus.zac@unipo.sk

Dňa 18. septembra 2020 sa na pôde Prešovskej univerzity v Prešove konalo v Aule Filozofickej fakulty regionálne kolo vedomostnej súťaže Mladý Európan.

Celoslovenskú úroveň tejto súťaže vyhlasuje Zastúpenie Európskej komisie na Slovensku a regionálnu úroveň realizujú jednotlivé centrá Europe Direct. Partnerom súťaže v tomto 15. ročníku bol Úrad vlády SR. Organizátorom regionálneho kola v Prešove bolo tradične Informačné centrum Europe Direct Prešov v spolupráci s Prešovskou univerzitou a Inštitútom politológie FF PU.

Každoročným poslaním súťaže je zvýšiť povedomie participatívneho občianstva Európskej únie medzi študentmi stredných škôl na Slovensku. Nosnou témou sú všeobecné znalosti o histórii, geografii, osobnostiach a najvýznamnejších pamätihodnostiach EÚ. Hlavnými oblasťami tento rok boli priority Európskej komisie pod vedením Ursuly von der Leyen, najmä Európska zelená dohoda, Európsky parlament, Rada Európskej únie a taktiež krajiny predsedajúce Rade Európskej únie, konkrétne Chorvátsko a Nemecko.

Hlavným cieľom súťaže je zvýšiť úroveň všeobecnej informovanosti špecifickej cieľovej skupiny občianskej verejnosti – študentov stredných škôl v SR o Európskej únii poskytnutím možnosti získať informácie a odpovede na

otázky o inštitúciách, legislatíve, politikách, programoch Európskej únie a jednotlivých členských štátoch. Súťaž zároveň umožňuje poskytnúť spätnú väzbu inštitúciám Európskej únie o dosiahnutej úrovni európskeho povedomia u mladej generácie na Slovensku.

Po otvorení súťaže doc. PhDr. Vladislavom Dudinským, PhD., prodekanom Filozofickej fakulty PU pre vzdelávaciu činnosť a zástupcom Inštitútu politológie FF PU a manažérom Informačného centra Europe Direct Prešov PhDr. Matúšom Žacom, PhD., sa súťaž uskutočnila v troch kolách. Prvé kolo súťaže predstavoval písomný vedomostný test, v druhom kole riešili tímy jazykovú krížovku. Tretie kolo bolo finále troch najúspešnejších družstiev a pozostávalo z obrázkového kvízu, ktorý bol zameraný na osobnosti, dominanty a symboly EÚ. Súťaže sa zúčastnili žiaci z Gymnázia svätého Františka z Assisi z Vranova nad Topľou, Gymnázia Jána Adama Raymana z Prešova, Gymnázia duklianskych hrdinov zo Svidníka, Spojenej školy Ľ. Podjavorinskej z Prešova a žiaci Súkromného gymnázia DSA v Bardejove.

Celkový priebeh súťaže bol veľmi vyrovnaný, no napokon sa celkovým víťazom súťaže stalo Gymnázium duklianskych hrdinov vo Svidníku. Srdečne gratulujeme!

Fotografia 1 Otvorenie súťaže prodekanom FF PU v Prešove

Zdroj: Matúš Žac

Fotografia 2 Výhercovia súťaže – Gymnázium duklianskych hrdinov vo Svidníku

Zdroj: Matúš Žac